

Die uw jeugd vernieuwt
als die van een arend...

De Reformatie

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

VROOMHEID EN VORMGEVING

Over het vasten

Vasten is: voor een bepaalde tijd geheel of gedeeltelijk afzien van eten en drinken om je te concentreren op het bidden tot God. Wie zijn Bijbel leest komt regelmatig tegen dat kinderen van God vastten, wanneer zij in bijzondere omstandigheden de Here zochten. 'En de discipelen van Johannes en de Farizeeën hielden hun vasten' (Mark 2 : 18), wetsgetrouwe joden én de volgelingen van de Doper die het volk opriep tot bekering. Hebben ook wij het vasten nodig als teken van toewijding aan God? Is evangelisatie mogelijk zonder, naast het bidden, te vasten?

1. Twee uitersten

In het jongerenblad *Kivive* stonden in 1987 een paar beschouwingen over het vasten. Hoe komt het dat we een

eeuwenoud christelijk gebruik verleerd zijn? In de Bijbel lijkt het vasten toch bij het dienen van de Here te horen. Welke mogelijkheden zijn er om te vasten? Ook werd iemand geïnterviewd die met persoonlijk vasten ervaring opgedaan had. Zo werd een eenvoudige oproep gedaan meer na te denken over de intensivering van het gebedsleven.

Ds. C.G. Bos reageerde daarop in *De Reformatie*. Hij sprak zich overtuigd tegen het herinvoeren van het vasten uit. Hij vroeg waar dit gebruik ons door de Here Jezus geboden wordt. Maar heeft Hij ons niet gezegd: 'Er zullen echter dagen komen dat de bruidegom van hen weggenomen is en dan zullen zij vasten, te dien dage' (Mark 2 : 20)? Dit Schriftgedeelte zal later onze aandacht hebben. Bos stelt: 'als wij in Christus geloven, in Hem onze verlossing gevonden hebben, dan betekent dat toch ook voor ons **allereerst** een féeestleven?' Hij komt dan tot de tegengestelde aansporing om meer geloofsblijdschap uit te stralen.

Deze spaarzame voorbeelden van bezinning op het vasten uit eigen kring geven aan hoe weinig ons onderwerp in de belangstelling staat. Wuiven we het weg, omdat jongeren nu eenmaal graag experimenteren? Of is ons bidden in-

HOOFDARTIKEL

Vroomheid en vormgeving

E.A. de Boer

UIT DE SCHRIFT

Zover kun je komen door de Heilige Geest

J.M. de Jong

KERKELIJK LEVEN

Een kerk in de ban van de theologie?

A.N. Hendriks

KUNST

Calvinistische invloed op de Nederlandse landschapsschilderkunst rond 1600

M. de Klijn

INTERVIEW

Confessie of champagne?

J.H. Smit

VERSCHEENEN

M. te Velde

ALTO

PERSCHOUW

G.J. van Middelkoop

UIT DE KERKEN

derdaad zozeer vervlakt dat nieuwe aandacht voor het vasten broodnodig is?

2. Vormen van vroomheid

Ik wil nu de vraag aan de orde stellen hoe we een onderwerp als het vasten weer in ons gezichtsveld terugkrijgen. Daar kan de theologie haar diensten bij leveren. Wat karakteriseert een zaak als vasten eigenlijk? Het is een van de praktische vormen waarin de eerbied en het dienen van de HERE gestalte krijgen. Die vormen geven enerzijds de HERE blijk van onze toewijding en eerbied. Anderzijds geven die ons houvast voor de vormgeving van het geloofsleven.

Ik onderscheid de volgende fundamentele *vormen*: 1. het gebed, 2. de Schriftlezing, 3. het zingen, 4. het dienen en 5. het getuigen. Het vasten heeft een plaats bij de eerste categorie, die van het gebed. Aan elk van deze vormen zitten allerlei *primaire en secundaire aspecten*. Het gebed kent bijvoorbeeld de variatie van smeking, voorbede, schuldbelijdenis en dankzegging, lofprijzing. Dat is primair. Het vasten is een ondersteunende functie van het gebed, en dus secundair. Een ander voorbeeld (dat de moeite waard is te onderzoeken) is de gelofte. Zulke vormen van vroomheid die ons helpen, zijn tegelijk *tekenen van toewijding* voor de Here. Elk van deze vormen kan vrucht dragen in de eer van God, het heil van de naaste en de versterking van de persoonlijke geloofs zekerheid (naar de opsomming van v/a 86).

Deze categorieën zijn gemakkelijk te verbinden met de *functies van ons lichaam* zoals 1. het hart dat zich op God richt, 2. het gehoor dat naar de stem van de Herder wil

luisteren, 3. de stem die God looft, 4. de hand die zelfs de voeten wast en 5. onze voet waarmee we onze naaste bereiken. Deze verwoording is zinvol als geheugensteun, omdat eruit blijkt hoezeer wij met ons hele wezen de HERE daadwerkelijk mogen dienen. We worden immers geroepen om de HERE, onze God, lief te hebben met onze hele ziel, ons hele verstand en met al onze krachten. En evenzo onze naaste.

De verbinding van de vormen van vroomheid met de functies van ons lichaam (of de zintuigen) kan ook toegepast worden op de *publieke betekenis* die christenen gezamenlijk in de dienst van de Here krijgen kunnen, namelijk in de kerk als het lichaam van Christus in de wereld. Zo wordt de beeldtaal van Paulus praktisch toepasbaar. We mogen de handen van Christus zijn in dienstbaarheid, zijn stem in het uitdragen van het Evangelie, zijn voeten in het zoeken van de naaste, zijn ogen in het tonen van liefde, zijn oren in het luisteren naar de vragen en nood van de ander. Maar dit terzijde.

Ik onderscheid dus in vijf basisvormen van vroomheid. Verschillende van deze vormen krijgen *gestalte* in: a. de stille tijd (dit is een nieuwere term uit de evangelische beweging), b. de huiselijke 'godsdienst oefening', c. de gezamenlijke ontmoeting voor Gods aangezicht in ander verband (bijvoorbeeld op bezoek of bij een vergadering) en d. de eredienst (liturgie).

3. Oefeningen der godzaligheid

Bovengenoemde vormen van vroomheid liggen op het terrein van de goede werken, zoals Zondag 33 van de Catechismus daarover naar de Schrift probeert te spreken. 'Goede werken' hoeven niet perse daden te zijn. Het is alles waarmee we eerst de HERE en dan de naaste dienen.

Misschien is het een wat ongewone term: vormen van vroomheid. Vroeger noemden de Gereformeerden dit 'de oefeningen van de godzaligheid'. J. Douma heeft erop gewezen dat we die woorden in onze eigen Dordtse Leerregels vinden (a.w., 108-112). In hoofdstuk 5 lezen we: de zonde dwingt ons ertoe ons voor God te verootmoedigen en onze toevlucht tot Christus, de Gekruisigde te nemen. 'Ook gaan zij daardoor steeds meer het vlees doden door de Geest der gebeden en door zich te oefenen in een godvrezend leven...' (paragraaf 2; zie ook de verwerping der dwalingen 6). In de oorspronkelijke tekst staat: 'ende [door] heylighe oeffeninghen der Godvruchticheyt'. Het zelfstandig naamwoord (oefeningen) is in de vertaling van het Gereformeerde Kerkboek vervangen door een werkwoord (zich oefenen). De winst daarvan is een betere aansluiting bij de taal van het Nieuwe Testament. 'Oefen u in de godsvrucht!', zegt Paulus (1 Tim 4 : 7). Het verlies (en mede de reden van de nieuwe vertaling van het Gereformeerde Kerkboek op dit punt) is echter dat de oefeningen, de vormen van vroomheid uit de tijd waarin de Leerregels geschreven werden, uit ons gezichtsveld verdwenen zijn.

KERNREDACTIE

PROF. DR. M. TE VELDE, DRS. G.J. VAN MIDDELKOOP.

OVERIGE REDACTIELEDEN

DRS. R. TER BEEK, DRS. B. BOS, DRS. A.L.H. DE BRUIJNE, DRS. B. LUTTEN, PROF. DR. C.J. DE RIJTER, DRS. H. VELDMAN.

MEDEWERKERS

J.J.D. BAAS, DRS. C.J. HAAK, J.M. DE JONG, DRS. J. SIEUW

REDACTIE-ASSISTENT

W.L. DE GRAAFF, Wortmanstraat 138, 8265 AG Kampen, Tel. (05202) 31201

Alle stukken bestemd voor de Redactie aan:

De Reformatie, Postbus 24, 8260 AA te Kampen.

ADMINISTRATIE/ADVERTENTIES

Uitgeverij Oosterbaan & Le Cointre B.V., Postrekening 406040 t.n.v.,

De Reformatie, Goes, Postbus 25, 4460 AA Goes. Tel. (01100) 15591.

ABONNEMENT

f 85,75 per jaar; f 46,25 per halfjaar; studenten f 70,25 per jaar (binnenland).

Buitenland: f 144,50 per jaar (zeepost)

Een abonnement kan per maand ingaan, maar slechts beëindigd worden uiterlijk twee maanden voor het verstrijken van de betalingstermijn (opzegging van jaarabonnement vóór 1 november, van een halfjaarabonnement vóór 1 juni).

Losse nummers f 1,95 (excl. porto).

De Reformatie is op cassette verkrijgbaar bij de Stichting Bralectah. Tel. (05210) 15946.

ADVERTENTIES

Prijs: f 0,63 per mm. Contracttarief op aanvraag.

Zonder schriftelijke toestemming van de uitgever is het niet toegestaan artikelen uit dit blad over te nemen

ISSN 0165-5191

Wat waren die heilige oefeningen van de godsvrucht? Het zijn: het gebed (dat als eerste steeds genoemd staat), de persoonlijke Schriftlezing, het vasten en zingen. Dit woordje 'oefeningen' is in de Dordtse Leerregels onderscheiden van de 'middelen' (I 16): de prediking, de viering van het avondmaal en het zien van de doop (de zgn. genademiddelen). We kunnen leren van de aandacht voor de vormen van de voorvaderen.

4. Verdwenen vormen

Het is goed om ook oog te hebben voor vormen van vroomheid die wij vandaag vergeten zijn. Het woord 'huisgodsdienstoefening' alleen al durven we nog maar nauwelijks op ons lezen en bidden aan tafel toe te passen. Het onderwijzen van de kinderen als taak van de vaders of als publiek middel in de middagediensten is verschoven naar het catechisatielokaal. Zonder de oude gebruiken vandaag in ere te herstellen kunnen we er toch elementen uit opdiepen die ook nu van waarde zijn en om nieuwe vormgeving vragen. Zo wijdde ik in 1988 in ditzelfde blad aandacht aan het ziekenavondmaal. Er zijn ook vormen van vroomheid, voorbeelden uit de praktijk die wij niet kennen, maar wel in andere stromingen tegenkomen. Daarbij kunt u denken aan de functie van de meditatie in Oosterse religies of aan het zogenaamde 'spreken in tongen' en de gebedsgenezing in de charismatische beweging. Die zullen in het **godsdienst**-historisch onderzoek wel makkelijk aan de orde komen, maar in de gereformeerde theologie niet, tenzij onder het vak zending (missiologie en evangelistiek). De waarde van zulke studie is om in onderzoek en **kritiek** de legitime elementen op te sporen.

Wij leven in een tijd die weinig van conservatisme moet hebben. Dat is heerlijk, maar heeft als neveneffect dat er een zekere vormloosheid optreedt. Met het ontmantelen van oude vormen valt een stuk houvast dat in vormgeving ligt, weg. Het ontwikkelen van nieuwe vormen van vroomheid is vele malen moeilijker dan **kritiek** op de oude praktijk. Dat geldt voor de liturgie evenzeer als voor de christelijke levensstijl in het algemeen. Nieuwe vormen moeten immers individueel of groepsgewijs uitgeprobeerd worden en komen moeilijk tot brede aanvaarding. Dat zal ook bij de verdere bespreking van het vasten blijken.

5. Bezinning op vroomheid

Laten we eens kijken op welke plaats een onderwerp als dit aan de orde komt binnen de theologie. Vanuit de exegese van het OT en NT komen we af en toe de teksten tegen die over het gebruik van vasten gaan. Die teksten worden echter incidenteel behandeld. Misschien geeft de Bijbelse oudheidkunde een samenvatting. Binnen de liturgiek en hymnologie wordt de eredienst als de **hoofd**-vorm van het gezamenlijk dienen van God op zich behandeld. De persoonlijke godsdienst blijft buiten beeld. Ook het kerkrecht zal vanuit een historische behandeling af en

toe bij het oude artikel 66 KO op de 'vast- en bededagen' stuiten.

J. Douma heeft een boeiend opstel geschreven over de plaats van het gebed in de theologie. Hij stelt met enige verbijstering vast dat de dogmatiek en ethiek het gebed sinds lange tijd niet meer inhoudelijk aan de orde stellen. De wet (het eerste stuk van de dankbaarheid) komt in de ethiek, een apart vak binnen de dogmatologische vakken, uitgebreid aan de orde. Het gebed komt nergens meer **onderzoekend**, **ontwikkeland** en **samenvattend** ter sprake. Via de Nadere Reformatie (Voetius en à Brakel) en de Dordtse Leerregels komt Douma uit bij de *ascetiek*. Met dit oude woord bedoelt hij: ascese (niet als zelftucht, maar) als oefening in het geloof. Het woord 'oefening' heeft de kleur die de heilige Schrift er bij monde van Paulus **aan** geeft: 'de oefening van de godsvrucht' (1 Tim 4 : 7). Douma ontleent de term *ascetiek* aan **aan** G. Voetius, A. Kuyper en W. Geesink. Zoals de ethiek Gods wet centraal stelt *behoort de ascetiek ons gebed als middelpunt te hebben*.

W.H. Velema sluit zich bij Douma aan, maar geeft de *ascetiek* toch een iets andere plaats in het geheel van de theologie dan alleen onder de ethiek. Hij stelt een nieuw vak voor dat hij – vanuit de materie van zijn boek – '*spiritualistiek*' noemt. Het is een 'verbrede *ascetiek*', schrijft hij. 'Het gaat in dit vak om de praktijk van het **christen**leven. Hiertoe zijn oefeningen in vroomheid onmisbaar' (160). Dit vak moet het aspect van spiritualiteit bij elk theologisch vak bewaken en de winst uit elk vak verzamelen. Het heeft dus een waarschuwend en samenvattende functie binnen de theologie. 'Dit vak kan op een gelukkige manier inspelen op de behoefte aan ervaring en aan geloofsbeleving'. Mijn studie over het vasten is bedoeld als voorbeeld van praktische (is gelijk aan theologische) beoefening van wat Dourna de *ascetiek* en wat Velema de *spiritualistiek* noemt.

E.A. de Boer

Literatuur

Dorienke de Vries, in: *Kivive*, december 1987, 12-17. Reactie: C.G. Bos, 'Vasten vroeger en vandaag', in: *De Reformatie* 63 (1987-88), p. 536-538.

Over de 'oefeningen der godzaligheid' J. Dourna, 'Gebed en *ascetiek*', in: *De biddende kerk*, red. C. Trimp, De Vuurbaak, Groningen 1979, 84-115; W. van 't Spijker, 'Voetius practicus', in: *De onbekende Voetius*, red. J. van Oort e.a., J.H. Kok, Kampen 1989, 243-256 (voord 251-254); W.H. Velema, *Nieuw zicht op gereformeerde spiritualiteit*, Kok Voorhoeve, Kampen 1990, 128-167.

ZOVER KUN JE KOMEN DOOR DE HEILIGE GEEST

'Maar weest nu niet verdrietig en ziet er niet zo ontsteld uit...'

Genesis 45 : 5a.

Wat zou er gebeurd zijn als u daar had gezeten? Op die stoel van Jozef? Had u niet heel wraakzuchtig kunnen zijn? Logisch toch?

Bij Jozef had het zo kunnen gaan: kijk, daar heb je mijn broers ook! Ze konden zo goed voor zichzelf zorgen met zijn tieners, die grote sterke kerels. Nu komen ze met hangende pootjes bij mij. Om eten. Eerst hadden ze aan mij een broertje dood, nu ben ik de beste die er is, omdat ik toevallig nog leef.

Nu, ik zal ze laten merken dat ik het niet vergeten ben. Al die ellende van jaren en jaren. Het ligt aan hen dat ik mijn vader verloren heb. En ik had mijn moeder ook al niet meer. Zij wel. Zij hebben me verkocht aan de Ismaëlieten. En dan die reis door de woestijn, slaaf bij Potifar, die ellende met die vrouw van Potifar. Ik zou nu nog in de gevangenis zitten, als niet toevallig farao een droom had gehad. Nee, als ik er aan denk, wat een ellende! En dan nog wel door je broers! Als je het van iemand verwacht, dan toch niet van hen!

Ik zal het hun betaald zetten. Nu kan het! Toen waren zij sterk, nu ik. Toen konden zij met me doen wat ze wilden, nu ik met hen. Toen hadden zij mij niet nodig, nu ik hen niet.

Zou het niet heel begrijpelijk zijn geweest, als Jozef wraak had genomen? Zijn positie had gebruikt om zo hard mogelijk terug te slaan? Zitten wij zo niet in elkaar? Zit de hele wereld zo niet in elkaar? De boeken die u leest, de tv-series die u ziet, zitten ze niet vol wraak? Gaat niet iedereen ervan uit dat dat normaal is?

Toch is Jozef mild voor zijn broers. Heel mild. Hij maakt zich bekend. Hij vraagt naar zijn vader. Eerst niets over het kwaad dat ze hem hebben aangedaan.

Als ze dan van schrik achteruit springen, zegt hij wel iets over het verkopen. Maar niet om het hen onder de neus te wrijven. Het lijkt erop, dat hij het noemt om duidelijk te maken, dat hij inderdaad dezelfde Jozef is. Want direct zegt hij ook, dat ze niet verdrietig moeten zijn, niet ontsteld over die verkoop.

Jozef is niet wraakzuchtig. Wraakzucht hadden we ons allemaal kunnen voorstellen? Maar dit? Hij zegt ook niet: ik straf jullie dan wel niet, maar jullie moeten wel heel even diep ervan doordrongen zijn, hoe erg het was! Minstens zeven van de beste jaren van mijn leven hebben jullie me afgepakt! Nee, zelfs dat niet. Hij vraagt geen begrip voor zijn diepe ellende.

De broers kunnen denken: als dit Jozef is, wat hangt ons dan boven het hoofd! Wat erg! Wat kunnen we nu wel niet verwachten! Jozef weet dat wel. Hij kon zijn broers verstaan, toen ze het er over hadden, dat die onderkoning zo bars was. Dat was, zeiden ze tegen elkaar, om Jozef (Genesis 42 : 21). Dat ligt hen nog zwaar op de maag. Jozef maakt van hun schuldgevoel geen gebruik om hen bang te maken. Hij probeert hen juist van hun vrees af te krijgen.

Jozef had heel gemakkelijk een wraakzuchtig mens kunnen worden. Zijn omstandigheden waren ernaar. Maar dat is niet gebeurd. Een voorbeeld voor ons allemaal. Zoals Jozef spreekt met zijn broers is niet te verklaren uit zijn omstandigheden. Het is niet te verklaren uit wat we dagelijks zien, namelijk dat mensen slechter worden door omstandigheden.

Voorbeelden? Ja, die en die is heel bitter, want ze hebben hem wel erg dwars gezeten. Die en die vertrouwt geen enkele man meer, want ze heeft in haar leven veel ellende beleefd van mannen.

Wat worden wij van slechte ervaringen? Van moeilijke omstandigheden? Slechter? Dat hoeft niet beslist. Het kan ook anders. Kijk maar naar Jozef. De Heilige Geest heeft veel goeds gedaan in het hart van Jozef. Wilt u worden als Jozef? Mag de Heilige Geest werken in ons?

J.M. de Jong

EEN KERK IN DE BAN VAN DE THEOLOGIE?

Van dr. A.N. Hendriks ontvingen wij een artikel naar aanleiding van het laatstverschenen nummer van *Radix*. Wij geven het deze week in de rubriek 'Kerkelijk Leven' een plaats. Volgende week hopen we nog op een andere bijdrage uit *Radix* in te gaan.

M. te Velde

Vijftig jaar Vrijmaking brengt nogal wat scribenten ertoe kritisch terug te kijken op de jongste geschiedenis van onze kerken. Daarbij worden analyses gemaakt, die moeten verhelderen hoe zich een bepaalde ontwikkeling na de Vrijmaking in onze kerken kon voltrekken. Wie de verhandelingen leest, ontdekt dat deze analyses nogal uiteenlopend zijn en de recepten voor een gezonde ontwikkeling in de toekomst bepaald ook niet eensluidend zijn.

Een goede diagnose stellen is in het algemeen al niet eenvoudig. Het wordt bepaald moeilijk werk, wanneer men te maken krijgt met een zo complexe werkelijkheid als het leven van de kerken is.

Maar ondanks deze moeilijkheidsgraad zijn er toch scribenten die met grote stelligheid spreken en ons willen duidelijk maken, waar de trein uit de rails liep en hoe dat kon gebeuren.

Overschatting van wetenschap

In het *Gereformeerd Interfacultair Tijdschrift Radix* (20e jrg., nr. 3) kijkt professor T.M. Klapwijk op de vijftig jaren na de Vrijmaking terug. Hij doet dat met een artikel onder het opschrift 'Een kerk gevangen in eigen geschiedenis'. Nadat de schrijver het een en ander genoemd heeft in onze kerken, waarnaar christenen in het buitenland met

bewondering en verwondering kijken, komt hij tot een aantal zeer **kritische** opmerkingen over het gereformeerde leven, zoals wij dit als vrijgemaakten kennen.

Ik kan in dit bestek niet op al die opmerkingen ingaan, hoeveel er ook van te zeggen is. Ik wil mij beperken tot wat onmiskenbaar het **hart** van Klapwijk's kritische diagnose is: een overschatting van de wetenschap, die zich manifesteert in 'de denkpatronen en **argumentatie-structuren** in de gereformeerd-vrijgemaakte kerken', waarbij de theologie 'zeer belangrijk' is. Na de Vrijmaking is men gekomen tot het oprichten van gereformeerde organisaties en het stichten van gereformeerde onderwijsinstellingen, waarbij men de vooroorlogse verzuiling, die interkerkelijk was, kerkelijk invulde. **Klapwijk** wijst voor deze 'zeer **belangrijke** innovatie' op K. Schilder, die de kern van de christelijke activiteit weer in de kerk heeft willen plaatsen. 'Hij en zijn volgelingen hebben willen vermijden dat christelijke maatschappelijke actie de plaats van de geloofsgemeenschap naar de achtergrond zou duwen. Het tegenwicht is gezocht in het centraal plaatsen van het leerstuk van de kerk' (p. 158). Hoewel **Klapwijk** erkent dat er aan elke zaak 'meerdere aspecten' zitten, meent hij toch te kunnen stellen: 'De belangrijkste reden voor de kerkgebonden organisaties lijkt het nieuwe theologische inzicht met **betrekking** tot de plaats van de gemeenschappelijke christelijke actie ten opzichte van de kerk' (p. 158).

Ook de keuze voor gereformeerde scholen met een 'kerkgebonden karakter' acht hij gebaseerd 'op een bepaald theologisch verstaan' in dit geval van de doop. 'Met een ijzeren logica wordt de doopbelofte over onderwijs naar de leer der kerk doorgetrokken tot de hoofdzaak tot stichting van eigen scholen, een aspect dat later **zelfs** tot de kerkorde doordringt' (p. 159).

Het is Klapwijk's overtuiging 'dat bepaalde **theologische inzichten** geleid hebben tot ingrijpende maatschappelijke consequenties' (p. 161). De vorm van het gereformeerde leven, zoals wij dit in onze kerken kennen, werd gevonden 'door bepaalde theologische inzichten met ijzeren consequentie door te zetten' (p. 160). De schrijver zegt ook iets over de vraag, hoe deze theologische inzichten zo'n invloed konden uitoefenen op de 'vorm' van het gereformeerde leven. Hij wijst dan op het feit, dat de gereformeerde 'cultuur' niet ongevoelig is 'voor een betrekkelijk formalistische manier van werken'. Men argumenteert graag vanuit theoretische uitgangspunten (p. 161), men is ontvankelijk voor sluitende redeneringen (p. 159).

Dit **denk-** en redeneerpatroon was er niet slechts in het

jongste verleden, het is er naar Klapwijks mening nog steeds in onze kerken. Men komt tot bepaalde standpunten, waarbij theologische wetenschap 'zeer belangrijk is'. 'De doop van geadopteerde kinderen, de positie van de vrouw, kerkorde en formulieren worden geplaatst tegen de achtergrond van een gedegen theologisch-exegetische studie. Daarna wordt een conclusie bereikt, die vervolgens als de leer van de bijbel over dat onderwerp een plaats krijgt in de kerk' (p. 162). Daarbij is de 'syllogisme-roffel' het dominante logische instrument.

Klapwijk ziet in dit alles een *overschatting* van de *wetenschap* en met name van de theologie. Hij wijst erop hoe reeds de reformatorische wijsbegeerte talloze aspecten de revue heeft laten passeren, wanneer het ging om de vraag naar de visie op christelijke wetenschapsbeoefening en de plaats van de theologische wetenschap. Reformatorische wijsgeren maakten gereformeerd-vrijgemaakte theologen het verwijt dat zij sterk scholastisch denken. Maar het is ons nog steeds niet gelukt om op dit punt tot zelfonderzoek te komen.

Klapwijk wijst er ook op, hoe wij van de wetenschapsfilosofie zouden kunnen leren. Zij heeft de natuurwetenschappen steeds sterker laten zien, dat wetenschappelijke zekerheid hier en nu een uiterst discutabel begrip is. Maar op dit punt zijn wij hardleers. Want men koestert 'in theologische kring zonder zichtbare reflectie de mogelijkheid van de bepaling van de wetenschappelijke waarheid hier en nu. Daartoe zijn exegetisch en dogmatisch onderzoek instrumenten en als deze specialisten klaar zijn dan is de wetenschappelijke waarheid gevonden' (p. 163). Klapwijk ziet hier een uitwaaiing over heel ons kerkelijk leven. Hij schrijft: 'Dit is overschatting van de wetenschap en het is m.i. een belangrijke oorzaak van de nadruk op de rationele argumentatie in de gereformeerd-vrijgemaakte kerken en van het gevoelde gemis aan spiritualiteit' (p. 163).

Waar is het bewijs?

De taxatie van professor Klapwijk is schokkend. Wanneer hij gelijk heeft, dan staat het er met onze kerken niet best voor. De kerken zouden dan *immers* verloren hebben waar het juist *bij de Vrijmaking* om ging: het zich losmaken uit de ban van theologische constructies (zie *Toelichting en Preadvies* uit de jaren '42 en '43), om terug te keren tot de leer van Gods Woord. Bij de Vrijmaking klonk toch juist het protest tegen het bindend opleggen van een bepaalde theologie over verbond en doop?

Klapwijk doet vergaande uitspraken over het verleden en het heden van onze kerken. Maar ik mis pijnlijk iedere bewijsvoering. Er worden vele boude uitspraken gedaan, maar waar is het bewijs? Ik hoop niet, dat de hooggeleerde scribe mij 'formalisme' verwijt, wanneer ik zeg dat ik mij graag door hem laat onderwijzen over wat mis was en is in onze kerken, maar dan wel een goed gedocumenteerd betoog verwacht. Zeker in een wetenschappelijk blad als *Radix*!

Zolang professor Klapwijk mij niet het tegendeel bewijst,

houd ik het erop, dat de zgn. 'doorgaande reformatie' met de Vrijmaking meekwam, met de Vrijmaking was gegeven. De Vrijmaking was toch een 'wederkeer' tot de gehoorzaamheid aan het Woord van de Here. Het was de Here, die zijn volk 'riep tot den terugkeer tot Hem en zijn Woord en zijn dienst.' K. Schilder wist dat er bepaald nog geen eenstemmigheid was over de 'vorm' van het gereformeerde leven in 1947, maar hij benadrukte '...waarover geen verschil van mening bestaat of bestaan mag, dat is de overtuiging, dat bekering het *gansche leven* betreffen moet, wil zij haar naam waardig zijn. En de reformatie der kerken *wàs* een acte van *bekering*'.² Men ging bij de Vrijmaking de weg, die ook vóór de Vrijmaking reeds gezocht was: de weg naar de Here en zijn Woord. Zij die vrijgemaakt werden, 'droegen den last, dien zij altijd hadden gedragen, ze preekten de leus, die ze altijd hadden opgeheven, ze zeiden dus óók: voortgaande reformatie.

Het zeggen was niets nieuws. Wel was het ineens veel concreter dan te *voren*'.³

Wat dreef tot het oprichten van gereformeerde organisaties en het stichten van gereformeerde scholen, vinden wij in het openingswoord, dat J.G. van Oord sprak op een landelijk jeugdcongres in 1945: 'De reformatie der Kerk was het begin, Gods werk, maar we moeten voortgaan op den weg der reformatie en bekeering. Wij allen moeten andere mensen worden, gelouterde mensen, die een eigen levensstijl vertoonen. De reformatie der Kerk moet bevruchtend doordringen op het gezinsleven, schoolwezen, op het brede veld van de politiek en op sociaal-economisch terrein. Wie van ons durft beweren, dat hier reformatie onnoodig is ~ ' . ~

B. Holwerda wijst er in 1948 op dat wat er door synoden in 1942 en 1943 werd gedaan, geen kerkelijk incident was. 'Over heel de linie is de reformatie vastgelopen in de scholastiek. Het begon in de kerk, maar van daaruit vrat die geest al onze christelijke organisaties *aan*'.⁵

J. Kamphuis schrijft terecht dat met de roep om 'doorgaande reformatie' na de Vrijmaking '*de draad van vóórdien weer werd opgenomen*'.⁶ Want reeds vóór de Vrijmaking was er de reformatorische beweging in de Gereformeerde Kerken, waarbij men *vàn* allerlei theologische speculaties en constructies terugkeerde naar het klare spreken van Schrift en belijdenis over de kerk, het verbond en de betrouwbaarheid van Gods beloften.

Op het bekende Amersfoortse congres van 1948, dat zo belangrijk is geweest voor het ontstaan van het G.P.V., klonk het protest tegen de 'theologisch-wetenschappelijke gedachtenconstructies', waarop het beginselprogramma van de A.R.P. goeddeels rustte en ging de discussie vooral over de plaats van de kerk in het koninkrijk van God en de betekenis van de confessie ook voor de politieke *vragen*.⁷

Ik kan niet anders zien dan dat professor Klapwijk het verleden *vertekt* door te stellen, dat het gereformeerde leven, zoals het vorm kreeg in gereformeerde organisaties

en scholen, er kwam doordat 'bepaalde theologische inzichten met ijzeren consequentie' werden doorgezet. De 'doorgaande reformatie' keerde zich juist tegen theologische denkconstructies en vond weerklank bij velen, omdat men weer helder zicht ontving op wat wij belijden omtrent de kerk, het koninkrijk van God, het verbond en de doop. Zij nam een hoge vlucht, doordat men verstond dat het héle leven onder beslag van het Woord van de Here moest staan.

Gereformeerde scholen werden niet gesticht op grond van 'een bepaald theologisch verstaan' van de doop. Het was niet de theologie die hier heerste. Maar deze scholen kwamen er, doordat ouders hun belofte bij het doopvont afgelegd, ernstig wilden nemen. Ik kan niet inzien wat dit met een *theologisch* (= wetenschappelijk!) verstaan van de doop te maken heeft. Maar ook wat Klapwijk schrijft over standpunten die thans in onze kerken worden ingenomen met betrekking bijv. tot de doop van geadopteerde kinderen, de positie van de vrouw, de kerkorde en de formuleren, roept om tegenspraak. De synode van Hattem 1972-73 heeft zich bij haar besluit over de doop van geadopteerde kinderen niet opgehouden met 'theologische inzichten', maar heeft blijkens de gronden van haar besluit willen luisteren naar wat de Here in zijn Woord zegt en naar wat onze belijdenis zegt. Wie het besluit van de synode van Ommen 1993 over het stemmen van de zusters leest, komt ervan onder de indruk, hoezeer de synode de Schrift laat spreken. Ook onze liturgische formuleren grijpen voortdurend terug op de Schrift.

Klapwijk uit een ernstige – overigens onbewezen – beschuldiging, wanneer hij in dit verband spreekt over een 'syllogisme-roffel' als het 'dominante logische instrument'. Het is mogelijk dat een kerkgemeenschap, die zich bij de Vrijmaking losmaakte van theologische denkconstructies, toch weer ten prooi valt aan de heerschappij van theologische (= wetenschappelijke) redeneringen. Maar wie grote woorden schrijft over een kerk 'gevangen in eigen geschiedenis' heeft wel de verplichting die gevangenschap gedocumenteerd aan te tonen.

De klaarheid van de waarheid

Mogelijk is er in Kampen weinig tijd geweest om zich van allerlei wijsgerige grondvragen diep rekenschap te geven. Maar er is wel nagedacht en geschreven over de plaats van de theologie.⁸ Reeds K. Schilder heeft zich diepgaand beziggehouden met de methode van de dogmatiek.⁹ L. Doekes en J. Kamphuis hebben het op hun beurt gedaan.¹⁰ Ik mis in het artikel van Klapwijk iedere confrontatie met deze 'zichtbare reflectie'.

Wetenschappelijke zekerheid kan voor de natuurwetenschappen een 'uiterst discutabel begrip' zijn. Maar men mag niet uit het oog verliezen, dat het object van de theologie geheel andersoortig is dan de werkelijkheid waarop de natuurwetenschappen zich richten. Bij het object van de theologie gaat het om de *openbaring van God*, zoals deze in de Heilige Schrift tot ons komt. En van deze Schrift belijden wij zowel haar betrouwbaarheid als haar

duidelijkheid. Tegenover het scepticisme van Erasmus heeft Luther juist vanuit zijn geloof in de evidentie van de Schrift staande gehouden, dat er *assertiones*, vaste beweringen, die uiting geven aan een geloofsovertuiging, te maken zijn.¹¹ Omdat de Schrift een licht is dat h lder straalt, kan een theologie, die zich door haar laat gezegen, verder komen dan wellicht in de natuurwetenschappen mogelijk is. Theologen die zich zo door God laten leren, kunnen Gods volk tot zegen zijn in het verstaan van zijn openbaring. Een treffend voorbeeld vind ik de *Institutie* van Calvijn, waarin wij ontdekken hoezeer een theoloog doctor ecclesiae (leraar der kerk) is geworden.

Christus' kerk leeft niet van theologische inzichten of van waarheid die theologen 'vinden'. Het Woord zelf is een lamp voor haar voet (Ps. 119 : 105). Wel kunnen theologen de nederige *levietendienst* verrichten, om de kerk dit Woord nog beter te doen verstaan. W ar hebben de levieten het licht verduisterd?

Ik sluit af met een woord van B. Kamphuis: 'Want juist omdat de Schrift, naar goddelijk recht, zichzelf mag uitleggen, daarom straalt haar licht zo helder. Niets schuift zich tussen ons en dat licht. Geen uitleggende instanties, niet wijzelf, het licht straalt ongehinderd. Daarom ligt hierin ook de koninklijke vrijheid van een christen. Hij is van niets en niemand afhankelijk. Hij is niet eens afhankelijk van zijn eigen creativiteit, waarmee hij de Schrift kan uitleggen of van het "Vorverst ndnis" waarmee hij de Schrift nadert. Hij heeft het Woord, en het schijnt uit eigen kracht, als een lamp voor zijn voet, als een licht in een duistere plaats. Niets is helderder dan dat licht'.¹²

A.N. Hendriks

¹ B. Holwerda, 'Het geheim der waarachtige Reformatie', *De Reformatie*, jrg. 26, p. 7.

² Geciteerd bij C.G. Bos, *Nederlandse Kerkgeschiedenis na 1945*, Groningen (1980), p. 89.

³ K. Schilder, 'Voortgaande Reformatie', *De Reformatie*, jrg. 25, p. 259.

⁴ Geciteerd bij J.P. de Vries, 'Van zwakheden en zegeningen', in: P. Jongeling e.a., *Het vuur blijft branden*, Kampen 1979, p. 59.

⁵ B. Holwerda, *De betekenis van verbond en kerk voor huwelijk, gezin en jeugd*, Goes 1974, p. 155.

⁶ J. Kamphuis, 'Voortgaande reformatie', in: D. Deddens/M. te Velde, *Vrijmaking – Wederkeer. Vijftig jaar Vrijmaking in beeld gebracht*, Barneveld 1994, p. 123.

⁷ Vgl. bijv. de uitspraken van het Amersfoortse congres 1948 door K. Schilder gepubliceerd in *De Reformatie*, jrg. 23, p. 233.

⁸ Vgl. *Oriëntatie in de theologie. Studiegids samengesteld door de hoogleraren aan de Theologische Hogeschool van De Gereformeerde Kerken in Nederland te Kampen*, z.v.a. In 1987 verscheen een nieuwe uitgave.

⁹ Vgl. K. Schilder, *Kompendium Dogmatiek*, I, 3e dr.

¹⁰ Vgl. de uitgaven van *Oriëntatie in de theologie*.

¹¹ Vgl. C. Trimp, *Het leerambt niet verspelen! De uitstraling van de Schrift in de bediening van het Woord*, Barneveld (1993), p. 9.

¹² B. Kamphuis, *Klare taal. De duidelijkheid van de Schrift*, Barneveld (1988), p. 41.

CALVINISTISCHE INVLOED OP DE NEDERLANDSE LANDSCHAPSCHILDERKUNST ROND 1600

De Nederlandse landschapschilderkunst uit het begin van de 17e eeuw is van groot belang geweest voor de latere ontwikkeling van de uitbeelding van het landschap. Dit artikel beschrijft de invloed van het calvinisme op de vormgeving van die vroege landschappen aan de hand van opvattingen van Calvijn en schilderijen van Van Coninxloo en Van de Velde.

Calvijn en de beeldende kunst

Calvijn heeft weliswaar geen kunsttheorie geschreven – de compilatie van Léon Wencelius *L'Esthétique de Calvin* uit 1937 is een constructie achteraf – maar wel de (beeldende) kunst grondig heroverwogen onder het gezag van de Heilige Schrift een volkomen eigen, nieuwe en legitieme plaats toegekend.

In de *Institutie* wordt o.m. de beeldenvereringen de beeldendienst, met het oog op het tweede gebod, behandeld. Calvijn wijst er in dat verband op, dat beelden ontspringen aan het menselijk brein waarin voortdurend afgoden worden gemaakt die vervolgens, wanneer zij op kunstvaardige wijze concreet materiële vorm hebben aangenomen, worden aanbeden.

Tegen het cultisch misbruik of het voor dat specifiek oogmerk vervaardigde 'kunstprodukt' waarschuwt de Bijbel ons onophoudelijk en Calvijn wijkt van dit denkspoor, dat door de profeten is gevolgd en gehandhaafd, niet af.

Hij spreekt de Bijbel na wanneer hij verbiedt dat God in materiële vorm wordt afgebeeld, laat stáán wanneer de afbeelding of het beeld als God wordt aanbeden of zelfs (de verwijzing naar) het goddelijke inhoudt.

Hij onderscheidt geen beeldenverering en beeldendienst, maar wel deze religieus geladen cultus-beelden van de beeldende kunst die zich bezighoudt met de registratie van de zichtbare werkelijkheid. Getransponeerd in een kunstzinnige vorm kan de zichtbare werkelijkheid dienst doen voor onderwijzing en genot, tot lering en vermaak.

Ontsluiting van de werkelijkheid

Enerzijds kan de beeldende kunst dus niet langer mede functioneren als één der wegen tot het heil, omdat het geloof primair uit het gehoor is, en de Reformatie de Woordverkondiging terecht centraal heeft gesteld en ervoor heeft gewaakt dat deze niet meer door een afgodische beeldendienst kon worden afgeleid of aangetast en bezoedeld.

Anderzijds krijgt de beeldende kunst, wanneer zij niet langer cultisch wordt bepaald en functioneel beperkt, allerlei nieuwe expansie-mogelijkheden. Desacralisatie van de kunst betekent dan ook tegelijkertijd de potentiële ontsluiting van de geschapen werkelijkheid.

Calvijn heeft de kunst vanwege misbruiken die de kerk waren binnengeslopen niet willen afschaffen, maar haar als een gave van God willen onderwerpen aan een zuiver en wettig gebruik. Hij deed dat niet zozeer om de beeldende kunst als autonoom gebied te legitimeren, en nog veel minder om haar boven iedere vorm van kritiek of (moralistische) verdenking te verheffen, maar omdat hij ervan doordrongen was dat de mens gebruik moest maken van al zijn door God gegeven mogelijkheden, in het bijzonder zijn zintuiglijke vermogens. Met alle voor ont-plooiing openstaande menselijke gaven en talenten mocht de mens reageren op, gebruik maken en genieten van, de verscheidenheid in de schepping aanwezig. Heel anders dan gefixeerd te zijn op een uitsluitend functionalistisch gebruik van de scheppingsmogelijkheden, begreep Calvijn dat de mens zonder het volledig gebruik van zijn zintuigen op den duur moest verarmen, verkommen en tenslotte degenereren.

Bij Calvijn gaat het dan ook niet om de vraag – zoals deze bij de Nadere Reformatie helaas steeds weer aan de orde werd gesteld – of de beeldende kunst in zichzelf werelds of onschriftuurlijk is en diensengevolge uit het christelijke leven geweerd dient te worden, maar vraagt hij naar de gezindheid, de mentaliteit en vooral de (vooropgezette) doelstelling van de kunstenaar. Wordt het kunstenaarschap gebruikt om God ermee te eren, of wordt slechts gelet op eigenbelang, op roem, status en geldelijk gewin.

De betekenis van Calvijn en van het oorspronkelijke calvinisme voor de beoefening en waardering van de beel-

dende kunst, is gelegen in het feit dat de gehele schepping als genoegzaam, legitiem en picturaal waardig motief werd herontdekt, en dat de kunst bij het exploreren en beschrijven van de zichtbare werkelijkheid een nieuwe taak, plaats, functie en betekenis werd toegewezen.

Cultuurarbeid

Het is een fundamentele misvatting om Calvijn te zien als vijand van de kunst en als **mijder** van cultuur. De beeldenstorm die over het algemeen als symbool bij uitstek wordt beschouwd als de cultuurvijandigheid der calvinisten, is nimmer bedoeld als een veldtocht tegen de kunst als zodanig. Het ging om een zuiveringsactie waarmee men de verworden kerken weer terug wilde voeren naar het onvervalste, geheiligde Woord van God. Calvijn heeft de beeldenstorm overigens als onrechtmatig afgekeurd; men begaf zich hier op het terrein van de overheid en schond daarmee artikel 36 van de NGB. Een ander voorbeeld om aan te geven dat Calvijn geen tegenstander van positieve cultuurarbeid was, maar veeleer bepaalde misstanden en excessen wilde tegengaan, is zijn toestemming om een bijbels toneelspel van Abel **Pouppin**, over de handelingen der apostelen, op de zondag op te voeren en de tijden van de kerkdiensten daarvoor te verzetten.

Geheel anders dan in onze tijd, was de beeldende kunst geen op zichzelf staande discipline of een afzonderlijk levensterrein, maar was het een gewoon ambacht of beroep.

Alle uitspraken van Calvijn over kunst staan niet alleen verspreid over diens gehele oeuvre, maar zijn bovendien gerelateerd aan opvattingen over muziek, zangkunst, toneel, dans, kleding en de zondagsrust. De beeldende kunst valt onder de zgn. 'artes mechanicae', dat wil zeggen: de ambachten, en **kunnen** ze beschouwd worden als middelmatige zaken, waarbij een ieder naar eigen eer en geweten mag handelen. Het is dan ook te krap gemeten, wanneer men slechts beweert dat Calvijn geen enkel cultuurgebied verboden heeft. Integendeel, hij heeft opgeroepen tot genormeerde cultuurarbeid, en beschouwde dat niet alleen als een zinvolle bezigheid maar ook als een weldaad voor de gemeenschap, en vooral als een roeping van Godswege.

In zijn evenwichtige afweging van verschillende belangen, heeft Calvijn prioriteiten gesteld die ook vandaag hun relevantie hebben behouden. Hij heeft voldoende open mogelijkheden aangeboord om op het gehele culturele front actief te zijn, zonder in trendmatige oplossingen te vervallen of krampachtig kortzichtige oplossingen aan te bevelen.

Veranderingen in het landschap

Kunsthistorici zijn het erover eens, dat zich aan het begin van de 17e eeuw radicale veranderingen voltrokken in de uitbeelding van het Nederlandse landschap. Men pleegt deze veranderingen aan te duiden met de term 'realisme',

Gillis van Coninxloo, jagen in een bosgezicht (1605).

maar men heeft tot op vandaag nog geen steekhoudende en overtuigende verklaringsgrond voor dit fenomeen kunnen vinden.

De moeilijkheid wordt voor een groot deel bepaald door het volledig gebrek aan theoretische geschriften, die door betreffende schilders van het landschap zouden (kunnen) zijn gebruikt. Renaissance-geschriften over perspectief en anatomie bestonden er weliswaar legio, maar de **kringen** waarin deze geschriften gelezen en nagevolgd werden, waren traditioneel ingesteld, volgden veelal de maniëristische stijl en waren volstrekt niet genegen om zich te baseren op eigen waarneming en beleving van de zichtbare werkelijkheid. Theoretisch is het dus uitermate moeilijk om relevante bronnen te vinden voor de doorbraak van het realisme in de Nederlandse (landschap)schilderkunst. Verheven en diepzinnige discussies en verhandelingen over de kunst waren in Italië en **Frankrijk** zeer gebruikelijk, maar bepaald niet besteed aan de Nederlandse kunstschilders, die bovendien dit soort literaire bronnen niet eens kenden. Ook een populair geschrift als het Schilderboek van **Carel van Mander** werd nauwelijks gelezen, laat staan in alle details nagevolgd, waar het bijvoorbeeld het landschap of bepaalde weersomstandigheden betrof.

Kunsthistorici met oogkleppen

Een veel grotere moeilijkheid echter wordt bepaald door de hedendaagse wetenschapsbeoefening. Door steeds verdergaande specialisatie en verbroekeling van het onderzoeksgebied, is men niet of nauwelijks meer in staat om over het eigen vakgebied heen te kijken naar grotere verbanden, raakvlakken en mogelijke invloeden van elders. Op het gebied van de kunstgeschiedenis wordt een multidisciplinaire benadering nog nauwelijks overwogen, en wordt slechts de kunstsociologie door marxistisch ingestelde kunsthistoriciserieus geraadpleegd. Een onderwerp als het 'realisme' binnen de traditie van de Nederlandse schilderkunst kan vooral daarom niet worden opgelost, omdat de kunstgeschiedenis zelf geen relevante criteria aanreikt enerzijds, en omdat eventueel relevante criteria uit andere gebieden afkomstig, niet geaccepteerd worden. Met andere woorden: de **kunstgeschiedenis** blokkeert zich als het ware zelf, en weigert bovendien dit als een manco te erkennen. Het dogma van een zgn. 'objectieve' wetenschap verblindt al diegenen die menen te kunnen uitgaan van onpartijdige, verifieerbare feiten. Men is er inmiddels van overtuigd, dat ook het hanteren en selecteren van feiten denkbaar is, die slechts op grond van wel of niet bewuste, eventueel impliciete 'religieus geladen' grond-overtuigingen kan geschieden. Wanneer men de mogelijkheid dan ook oppert, dat het calvinisme van invloed geweest kan zijn op het ontstaan van het realisme binnen de landschapschilderkunst, en men vervolgens te horen krijgt dat zo'n suggestie cultureel irrelevant is en **vakspecialistisch** onthoudbaar, lijkt het er veel op dat er sprake is van een dogmatische vooringenomenheid. Een dergelijk 'novum' wordt door kunsthistorici eenvoudig niet geaccepteerd!

Wat is een 'landschap'?

De geograaf **L.M. Houston** heeft aannemelijk gemaakt, dat het begrip 'landschap' in verband staat met de opkomst van de Nederlandse landschapschilderkunst in de late 16e eeuw, en dat men er later het panorama ofwel het vergezicht mee bedoelde dat in één oogopslag, vanuit één vertrekpunt, te overzien was.

Het landschap heeft zich ontwikkeld tot een uitermate populair genre, en tot een zelfstandige kunstuiting, omdat het landschap niet langer behoefte te fungeren als achtergrond bij een bijbels tafereel of een historische scene. Dat heeft letterlijk alles te maken met het steeds kleiner worden van de afgebeelde menselijke figuurtjes in het landschap, en zelfs het geheel en al verdwijnen van **mensfiguren**.

We zouden kunnen zeggen, dat het specifiek Nederlandse landschap zich aandient waar vooral het 'wezen' van het land, uitgedrukt in atmosfeer, belichting, diepte en kleur, wordt opgetekend en gepeild.

Gillis van Coninxloo: een pionier

Een heel markant aanknopingspunt voor de nieuwe benadering van het landschap vinden wij in Frankenthal, waar sinds 1562 een kolonie verdreven Calvinisten zich had gevestigd. Onder hen bevond zich **Gillis van Coninxloo**, die in zijn tijd als een der meest uitnemende landschapschilders gold. In zijn werk sluit hij aan bij de maniëristische traditie, waarbij niet zozeer een nauwkeurige weergave van de werkelijkheid werd nagestreefd, maar juist gezocht werd naar een indrukwekkende, ingewikkelde, rijk gevarieerde en zo gedetailleerd mogelijke visie op de werkelijkheid. In de fantasievolle maniëristische landschapschildering werd vaak gebruik gemaakt van verschillende horizonhoogten in één schilderij, hetgeen de overzichtelijkheid en eenheid bemoeilijkte. Verder paste men een zeer gangbaar kleurenschema toe, dat weliswaar aan de werkelijkheid ontleend was, maar toch zeer schematisch van aard was. Om dieptewerking te suggereren gebruikte men bruine partijen op de voorgrond, groen in het midden en blauw voor de achtergrond. In al het vroege werk van Coninxloo komen wij dergelijke stereotypen tegen. Sterk overdreven en hevig gedramatiseerde rotsformaties, kronkelige rivieren, imposante boompartijen, verborgen ruïnes en burchten wisselen elkaar af. Steeds is er een bijbelse of mythologische figuur nodig om het landschap als het ware acceptabel te maken. Toch is aan de gehele schildertrant van Coninxloo duidelijk te merken, dat zijn aandacht naar het landschap uitgaat, en dat de afgebeelde figuren secundair zijn (wellicht zelfs door iemand anders, mogelijkwerwijs een leerling, ingeschilderd zijn). Het landschap is buitengewoon indrukwekkend, maar ook angst-aanjagend en vooral onrustig.

Het werk van Coninxloo laat echter een gestadige ontwikkeling zien, waarbij hij er steeds beter in slaagt om een consistente opbouw van het tafereel te realiseren en de onrustige verbroekeling van het beeld te vermijden.

van spreken, zijn een welsprekend symbool van de mysterieuze rust en het tevreden vertrouwen, dat de cultuurfilosoof Ton Lemaire kenmerkend vond voor het Nederlandse protestantisme, met name zichtbaar gemaakt in de landschapschilderkunst.

Cdvinisme en landschap

Is het werkelijk teveel gevraagd om het calvinisme als een mogelijke dragende grond te beschouwen van de nieuwe visie op de werkelijkheid, het loslaten van het gezag van de boekenwijsheid, het leren zien en het vertrouwen op het eigen oordeel, dat juist in de Nederlanden zo'n onbekommerde ontwikkeling heeft laten zien?

Is het een gemis aan kunsthistorische bewijsvoering, dat het realisme in de landschapschilderkunsten vrucht is van het calvinisme? Of is het juist een teken, dat in de eeuwen na de Reformatie het lezen van de Bijbel en het vinden van een samenhang in de geschapen werkelijkheid, vanzelfsprekend wordt voortgezet in kunstuitingen die dezelfde werkelijkheid bezingen?

Het is frappant, dat een zeer omstreden kunsthistorica als Svetlana Alpers in haar boek *The Art of Describing*, dat handelt over de 17e-eeuwse kunst in Nederland, een lans breekt voor de hierboven geschetste visie. In wezen komt deze hier op neer: de werkelijkheid heeft op zich betekenis; er hoeft niet (meer) naar een betekenis te worden gezocht achter de (visuele) verschijnselen. Op zichzelf acht ik deze stelling juist, maar het is verbijsterend om te vernemen op hoeveel weerstand dit taboe-doorbrekende boek in kunsthistorisch Nederland is gestuit. Zij druist met haar bewering immers in tegen alle iconografische tradities en vooral ideeën omtrent verborgen betekenissen in (genre)schilderijen. Vandaar dat men eenvoudig niet kan aannemen, dat landschappen eenvoudig om zichzelf zouden kunnen zijn geschilderd. Er moet een reden zijn dat 'landschap' op zichzelf dus een of andere méérwaarde heeft gekregen. Welnu, dat kreeg het landschap inderdaad.

De Tachtigjarige Oorlog heeft ervoor gezorgd, dat het Nederlandse landschap geen symbolische betekenis meer nodig had achter zijn visuele verschijningsvorm. Omdat het landschap zijn betekenis herwonnen had, als **duurbetaald** vaderlands grondgebied.

Zo werd het landschap enerzijds openbaring van Gods veelkleurige, onuitputtelijk rijke schepping, anderzijds weer heenwijzing naar God, omdat men het eigen land als een geschenk, als een land overvloeiend van melk en honing, uit Gods hand had mogen ontvangen.

M. de Klijn

Dit artikel is een beknopte weergave van mijn brochure getiteld: *De invloed van het Calvinisme op de Noord-Nederlandse landschapschilderkunst, 1570-1630*, verschenen in de reeks *Reformatische Stemmen*, uitgegeven door de Willem de Zwijgerstichting, Apeldoorn 1982.

BOEK- EN KANTOORBOEKHANDEL
Nugteren

Singelpassage 11
9401 JB Assen
Tel. 05920-16190
b.g.g. en 's avonds: 10910.

Uw boekhandel
voor o.a.:

- catechisatie-uitgaven
- schetsenmateriaal
- (huwelijks)bijbels
- belijdenisgeschenken
- met getallenkortingen
- en gratis inlegvellen

Kunt u ook steeds slechter lezen? Vraag
dan De Reformatie op cassette aan bij:

STICHTING BRALECTAH

Mr. Z. ter Steghestraat 7
8331 KG STEENWIJK
Tel. 05210-15946

Evangelisatie in de jaren '90?
De Elisabethbode van de jaren '90!

**STICHTING ELISABETHBODE
RUURLO**

tel. 05735-2233

Voor een proefnummer/informatie kunt u onderstaande
bon gebruiken.

S.v.p. opsturen in een open enveloppe, zonder postze-
gel, aan:

EB - Antwoordnummer 3520 - 7260 M Ruurlo.

Naam: .....

Adres: .....

Postcode: ..... Plaats: .....

wil graag een proefnummer van de EB ontvangen en/of
informatie over de EB

CONFESSIE OF CHAMPAGNE?

Interview met drs. B.P. Hagens

Het is 1948... Amersfoort.

Het is 1948. In Amersfoort begint het congres van gereformeerden. Hier worden lijnen uitgezet voor de doorgaande reformatie van het gereformeerde leven. Het ethisch conflict maakt de voorzetting van de samenwerking met de 'synodalen' binnen de ARP onmogelijk. De schorsingen en de breuk kunnen op politiek terrein niet weggepoetst worden.

De keuze tegen de ARP heeft, volgens dit congres, alles te maken met de relatie tussen kerk en politiek. Aan de kerk geeft de Here zijn Woord en van daaruit moet het evangelie doorwerken in de politiek. Kerk en politiek kunnen niet ontkoppeld worden. 'Gevoed' vanuit de kerk, zullen gereformeerden hun bijdrage gaan leveren aan de plaatselijke en landelijke politiek.

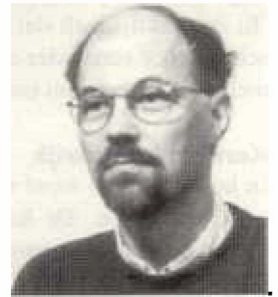
Een belangrijk jaar: 1948. In dit jaar wordt niet alleen het GPV, maar ook Balten Pieter Hagens geboren. Wie is deze veertiger? Wij zochten hem op in Soest, waar hij met zijn vrouw en vier kinderen woont onder de rook van Amersfoort.

Brochure

Of het aan het jaar ligt of niet, er is altijd een band gebleven tussen het congres en Hagens. In zijn brochure *Confessie of champagne* (Woord en Wereld, 1994) klinken de conclusies van Amersfoort nog steeds door: 'Wie de kerk verwaarloost of in haar roeping beperkt, beledigt haar

Koning die de Koning/Rechter van alle mensen is (28)'.

In zijn boekje voert Hagens een pleidooi voor confessionele politiek. Daar is de confessie van meetaf aan ook voor bedoeld. Vanuit hun confessie lieten de gereformeerden de Spaanse koning zien, wat zijn taak, als beschermers van de kerk was (14). En ook nu moet de christelijke politiek in dit spoor verder gaan. Zij moet op basis van de confessie zich met concrete zaken richten tot overheid en volk (16).

Deze confessionele start bepaalt de keuzes in allerlei concrete kwesties.

Deze confessionele start bepaalt de keuzes die Hagens maakt in allerlei concrete kwesties. De RPF heeft de confessie niet in haar grondslag opgenomen, en daarmee zet zij de deur open voor dwaling: 'Zo biedt de RPF ook ruimte aan christenen die een deel van de belijdenis politiek niet relevant vinden, of zelfs bezwaren hebben tegen onderdelen van de belijdenis' (68).

Een andere toespitsing van de confessie betreft de toelating van niet-vrijgemaakten tot het GPV. Hier stelt Hagens de 'eis tot kerkelijke gehoorzaamheid' (art. 28 NGB) centraal. 'Niet het handelen van de mensen ('kerk-keuze') maar het handelen van Christus (kerkvergadering) die vrijwillige gehoorzaamheid vraagt, moet centraal staan. Dit geeft ook een open oog voor individuele gevallen, want de kerkvergadering is een dynamisch werk dat bezig is in de 'onvoltooid tegenwoordige tijd' (K. Schilder). Mensen kunnen naar de kerk toegroeien, zoals Groen van Prinsterer naar de Doleantie (die hij helaas niet meer mocht beleven)' (64).

Onderwijs

Na de middelbare school studeerde B.P. Hagens economie in Amsterdam. Dit werd een studie in etappes, want in 1974 combineerde hij het studeren met lesgeven aan de scholengemeenschap in Amersfoort. In 1980 is hij geslaagd voor zijn doctoraal examen. Dit jaar hoopt Hagens twintig dienstjaren als leraar economie vol te maken.

Waarom ging u lesgeven? Economen kunnen toch wel betere banen krijgen?

'Ik heb lesgeven en het omgaan met leerlingen altijd leuk gevonden. Bovendien voel ik helemaal niets voor carrière maken.'

Praat u in Amersfoort veel met collega's over uw opvattingen over politieke samenwerking?

'In de praktijk valt dat tegen. Maar je bent natuurlijk op school voor een ander doel: het onderwijs. Maar incidenteel praat je toch wel eens over die dingen.'

Kerk en koninkrijk

In huize Hagens werd vroeger altijd met eerbied over de kerk gesproken. De kerk was van Christus en daarom mocht er niet mee gerommeld worden. Dat deden de synodalen wel, toen ze in 1945 ds. G. Hagens sr. schorsten als predikant. Het 'ethisch conflict' was daarna een levende realiteit voor de familie. Na deze schorsing, die niet terug genomen werd, was vreedzaam samenwerken met de 'synodalen' op politiek terrein uitgesloten. Het congres in Amersfoort viel bij de familie in goede aarde. Het GPV liet de eenheid tussen kerk en organisatie weer duidelijk uitkomen. Aan dit congres heeft Hagens veel te danken. Vooral S. Greijdanus heeft met zijn opstel *Kerk en Koninkrijk* Gods diepe indruk gemaakt. 'In dat artikel spreekt Greijdanus met diepe eerbied over de HERE, die zijn volk bijeenbrengt.' Later nemen auteurs als J. Kamp-huis de fakkel over. Zijn **kritiek** op de lijstineenschuiving (*Gereformeerde politiek in de jaren '80 - GPV waarheen?*) wordt door Hagens gedeeld. **Terwille** van zetelwinst wordt ten onrechte een 'verdoffing' van het gereformeerde geluid voor lief genomen (66).

*Hoe is het mogelijk dat binnen uw generatie zo verschillend op het eigen verleden gereageerd wordt? U zit in de redactie van **Woord en Wereld**, terwijl collega's van u **Bij de Tijd** op poten zetten.*

'Er zijn wel overeenkomsten. Je kunt zeggen dat *Bij de Tijd* ook reageert op een matheid in het kerkelijk leven. Maar ze gaan een andere weg in het zoeken naar oplossingen. Zij leggen het accent op de gevoelsmatige kant van het geloof. Daarin zie je de brede aandacht van onze huidige cultuur voor beleving en emotie terugkomen. Toch, zo'n nadruk op het gevoel, dat is niet wat ik in de kerk geleerd heb.'

Hebben zij, die klagen over rationalisme binnen de gereformeerde kerken, het dan helemaal mis?

'Ik geloof niet, dat de kerk eenzijdig rationeel geweest is. Misschien werd er vroeger wel weinig over het gevoel gesproken. Mensen liepen er niet mee te koop. Maar toch was het er wel en in bepaalde opzichten misschien meer dan nu. Als mijn vader jarig was, dan wenste men hem Gods zegen toe. Dat je iemand Gods zegen toewenst, dat hoor je tegenwoordig veel minder. Bovendien, als je nu alle kaarten op het gevoel zet, dan loop je het gevaar dat

je elkaar gaat binden aan een bepaald soort geloofsbeleving.'

Confessie en RPF

In zijn boekje wil Hagens laten zien, dat een toenemende afstand tussen de kerk met haar confessie en de politiek funest is voor het karakter van een gereformeerde partij. 'Christus is Koning van de wereld en Hij heeft zijn Woord aan de **kerk** toevertrouwd. Vanuit de kerk met haar confessie moet dit Woord uitgedragen worden.' Deze boodschap onderstreept Hagens door de relevantie van verschillende confessie-stukken voor de politiek uit te werken.

Als een RPF'er uw concretisering van de confessie leest, dan zal hij daar weinig moeite mee hebben. Hij zal er b.v. mee instemmen, dat je vanwege de zonde niet te optimistisch kunt zijn over criminaliteitsbestrijding. Ligt de confessionele politiek niet dichter bij de uitgangspunten van de RPF dan u suggereert?

'Het probleem is, dat je binnen de RPF van alles aantreft. Een christelijke gereformeerde zal weinig moeite hebben met die concretisering vanuit de confessie, maar het kan zijn dat iemand uit een evangelische groep afwijkend denkt over zaken als erfzonde. Dus de vraag is altijd: welke RPF'er heb ik hier voor me?'

Zijn er in de praktijk nu werkelijk grote verschillen tussen de politiek van het GPV en de RPF?

'Allereerst denk je verschillend over de plaats van het volk Israël. Verder is er verschil in staatsvisie. De RPF spreekt onder invloed van de Wijsbegeerte der Wetsidee over **kringen** (de kerk, de staat) die als sectoren min of meer naast elkaar staan.

Maar het grootste verschil is de manier waarop je de secularisatie wilt tegen gaan. De RPF loopt dan aan de kerk voorbij, want dat kan bij haar alles zijn. Toch is juist aan de kerk het Woord als wapen tegen secularisatie gegeven. Tegen secularisatie kun je alleen optreden, als je begint bij het reformeren van de kerk.'

Dan is een confessionele grondslag die integraal doorwerkt, onmisbaar.

U stelt dus dat je, als gereformeerd belijder, alleen vanuit de gereformeerde kerken en de confessie verantwoord aan politiek kunt doen. Hoe taxeert u het werk van de RPF dan? Als zij protesteert tegen de euthanasieregeling, is dat dan een rechte slag met een kromme stok?

'Je moet al het goede dat er is waarderen. En het is ook niet mijn bedoeling om over allerlei zaken binnen de SGP en de RPF negatief te oordelen. Als ik iemand hoor protesteren tegen vloeken, dan sta ik natuurlijk aan zijn kant. En als je samen een concreet doel hebt, dan kun je daar een organisatie voor vormen, zoals een Bond tegen het Vloeken of de VBOK. Op politiek gebied ligt dat anders.

Daar ben je niet bezig met een specifiek belang, want alles moet in principe aan de orde kunnen komen. Dan is een confessionele grondslag die integraal doorwerkt, onmisbaar. En als je daarover in kerkelijke **samensprekingen** met christelijk gereformeerden op plaatselijk niveau steeds meer overeenstemming bereikt, dan geeft dat ook ruimte om over samenwerking op politiek gebied te spreken.'

Champagne

Een rode draad door de brochure is de onheilspellende uitspraak van ds. J.C. Sikkels (1856-1920): gereformeerden krijg je niet klein met de brandstapel, maar wel met champagne. Hij waarschuwde de partij van Abraham Kuiper voor een **afzwakking** van de Schrift op maatschappelijk terrein. Hij zag het gevaar, dat **gereformeerden** in hun streven naar invloed de zeggingskracht van de bijbel binnen de kerkmuren houden. Voor de politiek heeft de Bijbel dan geen **direkte** relevantie meer. Dan heeft het 'drinken van champagne' (de macht) een effect, dat met de brandstapel niet bereikt werd: gereformeerden geven hun overtuiging op als de macht lonkt.

Waar wordt op dit moment champagne gedronken?

'Je moet natuurlijk uitkijken met het overplanten van zo'n beeld. Maar je zou kunnen denken aan het streven naar invloed om de invloed. Of aan de gevaren die schuilen in de emancipatie van het GPV. De partij is geboren uit een geloofsstrijd, maar nu gaat het ons 'naar den vleze'. Het is een partij geworden, die respect afdwingt bij vriend en vijand, compleet met haar eigen prominenten. Maar met deze ontwikkeling is ook de verzakelijkingen vertechnisering toegenomen. Als je kijkt naar een debat over werkgelegenheid, dan gaat dat vooral over cijfers. Als je let op de GPV-brochure over het jeugdbeleid, dat kom je dezelfde verzakelijking tegen. Dat is zo op de praktijk gericht, dat er nauwelijks GPV-idealen in doorklinken.

Het ideaal kan onder gaan in het politieke handwerk.

Als je politieke stijl zo verzakelijkt, dan loop je het gevaar dat je dit werk niet meer als een geloofsdaad ziet. Politiek wordt **dan** een ambacht, waarin het draait om de invloed. Het ideaal kan zo onder gaan in het politieke handwerk.

Dat streven naar macht, dat zie je soms ook een rol spelen in in plaatselijke vormen van samenwerking. Men wil dan bij voorbeeld met de kleine christelijke partijen een vuist maken tegen een linkse raad.'

Is die kritiek wel fair? Het gaat in die samenwerking toch niet om macht op zich, maar om een versterking van de christelijke boodschap in de politiek?

'Maar **dan** ben je weer terug bij de vraag naar de basis voor die boodschap. En op dat punt bestaat dan geen een-

heid. Want de basis voor gereformeerde politiek is de overtuiging dat de Here hier op aarde een volk bij elkaar brengt, waar zondag aan zondag zijn Woord wordt verkondigd. En van daaruit moet je dan gaan werken. Als je wel samenwerkt, maar op dit punt verschillend denkt, dan spreek ik **met** G.J. Schutte van vrijwillige armoede.'

Haat-liefde

Jarenlang is Hagens actief geweest binnen het GPV. In zijn woonplaats Soest was hij secretaris en ook op provinciaal niveau was hij actief. Nu staat zijn GPV-carrière op een laag pitje. 'Voor de Provinciale Contact Raad heb ik bedankt, toen daar het besluit tot **lijstineenschuiving** viel. Dat besluit is in Soest ook genomen. Ik heb daar nog een tijdje in de schaduwfractie gezeten, maar met groeiende onvrede.'

Waarom hebt u niet bedankt als lid?

'Ik heb mijzelf nooit als nieuwlichter beschouwd voor wie geen plaats zou zijn binnen het GPV. De standpunten die ik verdedig komen trouwens overeen met de koers die de partij in het verleden altijd gevolgd heeft. En het sterke punt van het GPV blijft, dat de partij concreet en praktisch bezig probeert te zijn in de politiek, vanuit Gods Woord.'

Woorden Wereld

Na de vergadering van verontruste GPV'ers in Zwolle (1985) werd de stichting *Woord en Wereld* in het leven geroepen. Inmiddels heeft deze stichting 24 brochures 'ter versterking van het gereformeerde leven' uitgegeven. De laatste ontwikkeling is de uitgave van een maandblad, *Nader Bekeken*.

We vonden ook dat we daarvoor onvoldoende **terecht** konden in de bestaande bladen.

Waarom bent u toegetreden tot dit eerbiedwaardige gezelschap?

'De **direkte** aanleiding was mijn verontrusting over de manier waarop het N.D. schreef over kwesties als samenwerking en de kerk. Wij hebben toen besloten om **zelf** lectuur uit te gaan geven, waarin we normatief ingaan op allerlei ontwikkelingen. We vonden ook dat we daarvoor onvoldoende terecht konden in de bestaande bladen.'

Is gedeelde verontrusting voldoende basis voor een fris produkt?

'Ons doel is niet om standpunten te herhalen of kwesties met citaten van autoriteiten af te doen. Wij willen thetisch schrijven en ontwikkelingen analyseren. En daarin beperken we ons beslist niet tot een paar kwesties. In het laatste nummer wordt b.v. een artikel van prof. Glas weergegeven over psychische problemen bij jongeren.'

*U wekt de suggestie, dat alleen **Nader Bekeken** norma-*

tieve voorlichting geeft. Is dat niet elitair?

Wij zeggen niet dat dit exclusief in *Nader Bekeken* gebeurt. Het is niet de bedoeling om te concurreren met een blad als *De Reformatie*. Als maandblad kunnen wij de ontwikkelingen breed analyseren en proberen antwoorden te geven vanuit de Schrift. En daarin proberen we consequent te zijn.

Wat zijn de plannen voor de toekomst?

'Als redactie van de brochures gaan we door met het uitgeven van drie à vier boekjes per jaar. Binnenkort verschijnt een deeltje over de artikelen 27-29 N.G.B. Verder zullen het komend jaar deeltjes over de zondag, de planning van de gereformeerde kerk in Nederland en *Ons aller moeder* van K. Schilder verschijnen.'

J.H. Smit

N.a.v.: Drs. B.P. Hagens, *Confessie of champagne. Over confessionele politiek*, Bedum: Woord en Wereld 1994.

Extra nummers van De Reformatie...

...kunt u bestellen door overmaking van de kosten op postrekening 40 60 40 t.n.v. De Reformatie Goes, onder vermelding van jaargang en nummer.

Dit zijn de kosten (incl. porto):

1 ex.:	f 3,35
2 ex.:	f 6,00
3 ex.:	f 8,65
4 ex.:	f 10,60
5 ex.:	f 12,55

Na ontvangst van het bedrag wordt uw bestelling per omgaande uitgevoerd.

VERSCHENEN

Het *Informatieboekje 1994 voor de Nederlandse Gereformeerde Kerken* verscheen dit jaar opnieuw onder redactie van drs. H. Algra bij Buijten en Schipperheijn in Amsterdam. Omvang: 256 bladzijden. Prijs: f 16,50. Het bevat o.a. een breed 'Jaaroverzicht 1993' onder de titel 'Kerken in een supermarkt-cultuur' (153-190).

De christelijk-gereformeerde 'tegenhanger' is het *Jaarboek 1994 van de Christelijke Gereformeerde Kerken*. Het staat onder redactie van een driemanschap, de predikanten H. van der Schaaf, J.C.L. Starreveld en H.J.Th. Velema. Behalve de gebruikelijke gegevens vindt men hier een aantal extra bijdragen naar aanleiding van het 100-jarig bestaan van de christelijk-gereformeerde Theologische School. In 1894 startte men de eigen opleiding in Den Haag met F.P.L.C. van Lingen en J. Wisse Czn. als docenten. Vijf oudere en jongere predikanten vertellen van hun ervaringen in de tijd dat ze student waren. Het jaarboek telt 308 pagina's, is uitgegeven in een combinatie van Van Brummen en Buijten en Schipperheijn in Amsterdam en kost f 16,25.

Het hoofdbestuur van de Gereformeerde Bond publiceert de *Verlegen om geestelijke opleving. Bezinning op gemeenschap in gemeente en kerk*. Kort worden hier enkele thema's besproken, die actueel zijn voor de 'bonders' in hun kerkelijke situatie van dit moment. De titel geeft met het woord 'opleving' een wat andere indruk dan door het boekje wordt waar gemaakt. Omvang: 34 blz. Prijs: f 7,50. Te bestellen bij Bureau Gereformeerde Bond, Postbus 452, 1270 AL Huizen.

G. Wisse was ruim twintig jaar predikant, werd later christelijk-gereformeerd, was acht jaar professor in de predikkunde in Apeldoorn en werd vooral bekend als kanselredenaar. De christelijk-gereformeerde predikant H. van der Ham verzorgde een bloemlezing uit zijn arti-

Postzegel- en munthandel VAN TRIEST B.V.

Molenstraat 83 - 6712 CT Ede - tel. 08380-18074

postzegels
van het land van de Bijbel

Israël heeft ook
uw steun nodig

Prijslijst Israël postfris met tab.

Complete Jaargangen incl. bloks, zonder A-nrs.

1954	f 24,75	1974	f 97,50
1955	- 9,75	1975	- 11,50
1956	- 14,50	1976	- 18,50
1957	- 3,75		
1958	- 7,50	1978	- 24,50
1959	- 11,50	1979	- 15,50
1960	- 95,50	1980	- 30,50
1961	- 45,50	1981	- 32,50
1962	- 47,50	1982	- 39,50
1963	- 61,50	1983	- 57,50
1964	- 42,50	1984	- 47,50
1965	- 22,50	1985	- 72,50
1966	- 40,50	1986	- 70,50
1967	- 12,50	1987	- 69,50
1968	- 14,75	1988	- 72,50
1969	- 19,75	1989	- 95,50
1970	- 27,50	1990	- 75,50
1971	- 41,50	1991	- 75,50
1972	- 30,50		
1973	- 27,50		

Oudere uitgaven 1948 t/m 1953 uit voorraad leverbaar.

Vraagprijsopgaaf.

Wist u, dat ... wanneer u een abonnement neemt, u de nieuwe uitgaven tegen de nieuwtprijs ontvangt?

D.w.z. voordeliger dan op de lijst wordt vermeld!

Tevens ontvangt u gratis Nederlandse vertalingen over de nieuwste postzegels van Israël! Bij aankoop van f 100,- ontvangt u de nieuwe catalogus Israël 1994 geheel gratis!

Diverse aanbiedingen:

Postzegels+ munten van Nederland
Albums, Insteekboeken, etc.

Vraag de gratis prijslijst aan!

Wij verzenden franco (met mooie frankering).

kelen en overdenkingen. Ze verscheen onder de titel *De rechte godsvrucht* bij De Groot Goudriaan te Kampen. Omvang: 184 blz. Prijs: f 29,90.

In 1969 werd een Verband van Scholen van Gereformeerde Belijdenis opgericht. De oprichters (veelal christelijk-gereformeerden, Nederlands-gereformeerden en 'verontrusten' in de synodaal-gereformeerde kerken) wilden niet meegaan in een fusie van drie protestants-christelijke organisaties. Hun bezwaar was, dat daarbij de directe band aan de gereformeerde belijdenis werd losgelaten. Bij het 25-jarig bestaan van het Verband verscheen een gedenkschrift met o.a. een toespraak van ds. J.H. Velema over de betekenis van de belijdenis voor de christelijke school. Titel: *Bindende band en helpende hand*. Omvang: 40 blz. Prijs en besteladres niet vermeld.

Eveneens in 1969 ontstond in Nederlands-gereformeerde kring de 'Theologische Studie Begeleiding'. De Nederlands Gereformeerde Kerken hebben geen eigen theologische opleiding. Hun studenten studeren aan verschillende instellingen, zoals in Amsterdam, Apeldoorn en Utrecht. De TSB geeft daarbij al 25 jaar een eigen aanvullende vorming. De predikanten H. de Jong, H. Smit en O. Mooiweer waren de begeleiders.

Ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan verscheen het boek *Begeleidend schrijven*. Het bevat 17 bijdragen van de drie begeleiders en van drie van hun leerlingen, A. van der Dussen, A.M. van Leeuwen en B. Wielenga. Ze schrijven over diverse interessante onderwerpen, zoals: hermeneutiek, verhouding van Oude en Nieuwe Testament, Paulus' gebruik van Gen. 1-3 inzake de man-vrouw-verhouding, de relatie tussen de Schrift en de belijdenisgeschriften, gereformeerde leer en depressiviteit. Op menig punt valt er van te leren, op andere punten roept het vragen en bedenkingen op. Het boek telt 240 blz., is uitgegeven bij Buijten en Schipperheijn, Amsterdam en kost f 39,95.

M. te Velde

PERSBERICHT

Zoals in februari is aangekondigd, organiseert 'Dit Koningskind' op D.V. zaterdag 17 september 1994, een studiedag voor ambtsdragers over het thema 'De christelijke gemeente en mensen met een handicap'. Doelstelling van de studiedag is (nader) toe te rusten in pastorale en diaconale zorg voor mensen met een handicap en hun familie. Tevens (meer) bekendheid met de rol die 'Dit Koningskind' hierin kan spelen.

De dag wordt gehouden in de gereformeerde kerk van Leusden van 10.30 uur tot 15.00 uur. Na een drietal korte inleidingen kan de keuze gemaakt worden uit een tweetal workshops. De kosten voor deze dag bedragen f 15,- (inclusief lunch) per persoon.

P E R S S C H O U W

Het conflict van 1944: ook van betekenis voor Hervormden

In het *Weekblad van de Nederlandse Hervormde Kerk* van 12 augustus 1944 schreef dr. C.G. van Niftrik – toen nog predikant in Rijsburg – over het geschil in de Gereformeerde Kerken. Hij ziet het niet als een interne aangelegenheid. Ook voor de Hervormden hebben de zaken in geding betekenis. Toen dit nummer van het *Weekblad* uitkwam, had de *Vrijmakingsvergadering* net plaatsgevonden, maar dat wist de schrijver natuurlijk nog niet. Het artikel werd eerder overgenomen in *Reformatie Stemmen* (nummer 2 van 14 september 1944).

De leergeschillen, die op het erf der Gereformeerde Kerken thans worden uitgevochten of althans behandeld, zijn ook voor ons als Hervormden van groot belang. Ik acht het niet juist in den tegenwoordigen **heftigen** strijd onder de Gereformeerden een **teeken** van zwakheid en van beginnende verbrokkeling te zien. Het zou niet de eerste keer in de kerkgeschiedenis zijn, dat de Kerk juist in tijden van grootsten wereldnood tijd blijkt te hebben voor leergeschillen, die voor den buitenstaander en ook voor **menigen** insider niets te maken hebben met dien overwelldigenden wereldnood. Het is ook nog de vraag, of de Kerk haar tijd nuttiger kan besteden. Zorg voor de rechte leer en de rechte verkondiging moet de Kerk het allermeest ter **harte** gaan. Daarmede bedoel ik niet een lans te breken voor theologen-ruzies. Maar het is in de Gereformeerde Kerken thans geen **theologen**-ruzie. ik verwacht stellig dat deze Kerken versterkt uit den **huidigen** strijd te voorschijn zullen komen. Het behoeft immers geen **teeken** van decadentie en aftakeling te zijn, als de Kerk twist over de leer, de heilige **doctrina**. Dat kan een **teeken** van kracht en sterkte zijn. Ik ben van meening, dat het aldus in de Gereformeerde Kerken is.

Wij hebben als Hervormden reden om te hopen, dat het conflict met Prof. Dr. K. Schilder zal worden bijgelegd en dat de Utrechtse Synode terug **zal** komen op de bindendverklaring van haar leeruitspraken, of zoo zij dit niet kan, voort zal gaan met nieuwe leeruitspraken, die de beduchtheid der bezwaarden zullen opheffen.

Welk belang hebben wij als Hervormden daarbij? Wij hopen na 1 Januari 1945 een Synode **te krijgen**, die ook gehoor geeft aan de roeping der Kerk inzake de eenheid der Christenheid. Er wacht de nieuwe Synode een oecumenische taak, van haar wordt verwacht, dat zij in de eerste plaats het gesprek zal beginnen met kerken, die dezelfde **belijdenisgeschriften** en dezelfde liturgische geschriften als wij bezitten – kerken van het Gereformeerde type.

Welnu – als het conflict met Prof. Schilder in de Gereformeerde Kerken niet wordt bijgelegd – als de bindend-verklaring van de leeruitspraak van **1905-1942** niet wordt teruggenomen – of als de Synode minstens niet terug komt op de zuiver **Kuyperiaan**-sche interpretatie der Verklaring van **1905-1942**, dan houden de Gereformeerde Kerken op Kerk te zijn, en verworden ze tot **secte**. Deze vrees, deze bekommering, liefde tot de Kerk als Kerk zit er bij de bezwaarden achter, als zij zich in deze maanden zoo geducht weren!

In 1943 is het te Utrecht geschied, dat een leer-meening inzake verbond en wedergeboorte tot een bindende leeruitspraak der Kerk is geworden, waardoor de School over de Kerk dreigt te gaan heerschen. Wanneer de Utrechtsche Synode in haar tegenwoordige houding volhardt, drijft zij de Gereformeerde Kerken in een **sectarisch** isolement. Immers, het kan niemand verborgen gebleven zijn, dat de Kuyperiaan-sche meening inzake verbond en wedergeboorte op de Utrechtsche Synode een éclatante over-

winning heeft behaald. Tot dusverre hadden de Gereformeerde Kerken zich nooit vastgelegd op de theologie van Dr. A. Kuyper. Dat was zeker ook na de vereniging met de Kerken der Af-scheiding niet wenschelijk. Maar dat is nu geschied. Wat in 1943 te Utrecht is gebeurd laat zich vergelijken met hetgeen er in 1870 te Rome is gebeurd. Voor de Roomsche-Katholieke theologie is toen Thomas van Aquino tot den leeraar der Kerk verklaard; in 1943 is voor de Gereformeerde Kerken Dr. A. Kuyper officieel leeraar geworden. Thans, in 1944, is de alleenheerschappij van Thomas over de leer der Roomsche Kerk reeds lang weer problematisch geworden en nochtans is Rome Rome gebleven. De Gereformeerde Kerken echter zouden onder het juk van Dr. A. Kuyper bezwijken. Een theologische meening (hoe waardevol ook, hoe stimulerend ook voor het dogmatisch denken) mag de Kerk niet beheerschen. Op dit oogenblik dreigen de Gereformeerde Kerken van Kerk een Kuypertiaansche secte te worden in het midden der Gereformeerde gezindheid. Dat is de kern van het conflict.

De bezwaarden weten heel goed, dat de Gereformeerde Kerken dreigen geheel geïsoleerd te komen staan temidden van de Gereformeerde gezindheid.

De band met de Gereformeerde Kerken in Amerika zou zwakken of misschien geheel verbroken worden. De verwijdering van de Christelijke Gereformeerde Kerk zou nog grooter worden. Van hereeniging met andere kerken van Gereformeerd type zou geen sprake meer kunnen zijn. De bezwaarden, waaronder Prof. Schilder, worden mede gedreven door een gereformeerd-oecumenische gezindheid. En voor zoover de oecumenische taak van onze nieuwe Synode ons ter harte gaat, hebben wij er belang bij, dat er in het midden van de toch al zoo verdeelde gereformeerde gezindheid in Nederland niet een nieuw, geïsoleerd, sectarisch, uitsluitend Kuypertiaansch blok ontstaat. De verklaring van Utrecht-1905 droeg een uitgesproken compromis-karakter. De tegenwoordige 'Synodalen' (!) o.a. Dr. A.D.R. Polman, mogen dit betwisten (Polman zegt: het was geen compromis, maar een eenparige beslissing op grond van de belijdenis) – het compromis-karakter der Verklaring is met de stukken aan te toonen. Men kon sinds 1905 onder de Verklaring voortleven, omdat beide scholen hun belangen door de Verklaring niet bedreigd behoeften te achten. Nu wordt het echter anders. De Verklaring van 1905 is nu een bindende leeruitspraak geworden – en ook dit zou nog niet het ergste zijn, want de beslissing der Synode laat nog wel mazen open voor een andere interpretatie dan de specifiek Kuypertiaansche –, ware het niet, dat de Synode vóór is gegaan en een toelichting op haar uitspraken heeft gegeven, later gevolgd met een prae-advies, waarom de bezwaren der stukken (Toelichting en Prae-advies) aanspraak makende op een hoog dogmatisch gezag in de Kerken, in volstrekt Kuypertiaansche geest zijn geschreven. Na het verschijnen van deze beide stukken verhief de storm zich eerst in volle hevigheid. Nu was het met handen te tasten, nu stond het zwart op wit! de verklaring van 1905 (compromis!) werd een bindende leeruitspraak, en dan nog wel zulk één, die door de Synode zelf in Kuypertiaanschen zin werd uitgelegd en die zij door de Kerken aldus uitgelegd wilden zien. Prof. Schilder heeft aan de Synode geschreven, dat hij de uitspraak van 1905-1942 innerlijk tegenstrijdig – en deels onjuist achtte.

Hij zal naar alle waarschijnlijkheid dit bedoelen. De Synode verklaart in 1905 allereerst, 'dat volgens de belijdenis onzer Kerken, het zaad des verbonds, krachtens de belofte Gods, te houden is voor wedergeboren en in Christus geheiligd, totdat bij het opwassen uit hun wandel of leer het tegendeel blijkt; dat het echter minder juist is te zeggen, dat de doop aan de kinderen bediend wordt op grond van hun onderstelde wedergeboorte, omdat de grond van den doop is het bevel en de belofte Gods...'

Wie aandachtig leest, gevoelt: in deze verklaringen zitten spanningen. In een bindende leeruitspraak gewaagt men toch ook niet van 'meer' en 'minder' juist; dan wordt de waarheid Gods op stellingen toon beleden.

Tegen het slot van de Verklaring wordt betuigd dat 'onze Belijdenisgeschriften wel duidelijk leeren, dat het Sacrament des Doops beteekent en verzegelt de afwassching der zonden door

het bloed en den Geest van Jezus Christus, d.w.z. de rechtvaardigmaking en de vernieuwing door den Heiligen Geest als weldaden, die God aan ons zaad geschonken heeft'. Hiermede eindigde de Verklaring oorspronkelijk. Maar deze volzin kon gemakkelijk in uitsluitend Kuypertiaanschen zin verstaan worden. Daarom is er in 1905 op voorstel van Prof. Lindeboom nog deze zinsnede aan toegevoegd: 'intusschen meent de Synode, dat elk uitverkoren kind daarom reeds vóór den doop metterdaad wedergeboren zou zijn, noch op grond van de Schrift, noch op grond van de Belijdenis te bewijzen is, dewijl God Zijn beloften vervult naar Zijne vrijmacht op Zijn tijd, hetzij vóór, of onder, of na den Doop, zoodat het eisch is, zich hierover met groote omzichtigheid uit te laten en niet wijs te willen zijn boven hetgeen God ons heeft geopenbaard'. Alleen in het licht van dezen laatsten zin was de voorgaande uitspraak voor mannen als Prof. Lindeboom aanvaardbaar.

De verklaring van 1905 was dus kennelijk een pacificatie; men had een werkorde gevonden, een dogmatische basis, waarop beide scholen konden voortbouwen, totdat men tot een klaar belijden inzake verbond en doop gekomen zou zijn.

Laat ik trachten zeer in het kort te schetsen het dogmatisch verschil tusschen de beide scholen.

Dr. A. Kuyper gaat uit van de verkiezing en beschouwt daáruit het verbond. Het verbond geldt dan alleen de uitverkorenen, en in Christus, als het centrale Hoofd der uitverkorenen, is gereali-seerd de rechtvaardigmaking, die hierom niet in den tijd, maar van eeuwigheid is. De logica eischt dan (Dr. Kuyper werkt systematisch!), dat iemand, die als uitverkorene moet gezien worden en die als zoodanig van eeuwigheid gerechtvaardigd is, ook als wedergeboren aangemerkt moet worden. Alleen de uitverkorenen zijn bondelingen. Alleen hun komen de beloften des verbonds toe. En dat onvoorwaardelijk, zoodat het gevaarlijk is te spreken van voorwaarden des verbonds. Alleen aan hen verzegelen de sacramenten het heil. De spanning tusschen verkiezing en verbond heft men op door de onderstelling der wedergeboorte bij den doopeling.

Dit alles is zeer logisch en consequent gedacht. Maar men over-wege de consequenties van dit standpunt.

a) de scheppende macht van het gepredikte Woord komt in het gedrang: de prediking dient alleen tot bewustwording van hetgeen de Geest, buiten het Woord om, tot stand heeft gebracht. Wij schermen tegenwoordig nogal eens, ook in dit blad, met het epitheton 'doopersch'. Maar is het een wonder, dat de bezwaarden hier een doopersche dwaling duchten?

b) nu wordt hier dus in den doop verzegeld datgene waarvan men niet weet dat het aanwezig is.

c) voor den onwedergeborene kan de Doop niet méér doen dan nadruk leggen op het tot alle menschen komende 'uitwendige' aanbod der genade. Maar dan is de Doop eigenlijk geen sacrament meer.

De tweede school neemt het uitgangspunt niet in de verkiezing, maar in het verbond. Ook hier beschouwt men alleen de uitverkorene als de ware bondelingen.

Dit denken is veel minder systematisch afgesloten. Om het gesloten systeem bekreunt men zich hier niet. Als de bijbelsche gegevens maar tot hun recht komen. Hier wordt alle nadruk gelegd op de overtuiging, dat God het verbond heeft opgericht met de geloovigen en hun zaad. Aan die allen komen de beloften toe. Deze beloften worden aan hen verzegeld in den Doop. Hier wil men blijven spreken van verbondsbeloften en verbondswraak, zonder daarmede in remonstrantsche semipelagianisme te willen vervallen. Men wil hier niet ten behoeve van een systematische geslotenheid de Schriftuurlijke waarheid veronachtzamen, dat alleen in den weg van geloof en bekeering de weldaden van het verbond geschonken worden. Dan dient de prediking niet slechts de bewustmaking van het reeds aanwezige, maar is oproep tot geloof en bekeering. Dan is ook de Doop voor allen voluit sacrament. Het zou alleszins de moeite waard zijn de beteekenis van de term 'wedergeboorte' bij Dr. Kuyper en diens voorganger Maccovius (gest. in 1644) te vergelijken met de beteekenis, die deze term heeft bij Calvijn en in de Belijdenisgeschriften. Maar ik mag niet vergeten, dat het Weekblad

geen theologisch tijdschrift is. Belangstellenden worden **verwezen** naar de uitnemende brochure van Ds. E.G. van Teijlingen, Gereformeerd Predikant in Umuiden-Oost: 'Aard en achtergrond van het geschil in de Gereformeerde Kerken', en die van Ds. C. Vonk: 'Is de tegenwoordige strijd over de wedergeboorte der kinderkens wel **noodig**?'

Het merkwaaide in den gang van zaken is nu, dat ter Synode van Utrecht in deze laatste maanden het dogmatisch geschil op den achtergrond is geraakt en het kerkrecht op den voorgrond is gekomen. Prof. Schilder betuigt dat hij op dogmatisch gebied nooit ter verantwoording is geroepen. Hij is geschorst als scheurmaker, omdat hij alle Kerkeraden heeft aangeschreven en hen voor de beslissingen der Synode heeft gewaarschuwd. Maar ondertusschen wordt hij te Kampen niet van het Avondmaal **ge**weerd. Groot verzet is ook ontstaan tegen de bepaling der Synode dat de examinandi, die toegang tot het ambt van dienaar des Woords begeerden, moesten instemmen met de **leerbepal**ingen van de Utrechtsche Synode, terwijl de dienstdoende predikanten, die **e.o.** ook niet instemden met de Synode, door de clasis ongemoeid werden gelaten. Ook strijdt men over de vraag, of de Synode het recht heeft Prof. Schilder te schorsen als dienaar des Woords, zonder daarin den Kerkeraad van Delfshaven te erkennen, wiens emeritus-predikant Prof. Schilder is. Mag dus de Synode tegen Prof. Schilder als dienaar des Woords optreden als was zij Kerkeraad?

De strijd rondom Prof. Schilder is de strijd tusschen het z.g. oude en het nieuwe kerkrecht. Het nieuwe kerkrecht is ontstaan in de bekende procedure tegen Dr. Geelkerken op de Synode van Assen (1926). De vragen, waar het in hoofdzaak over gaat, zijn deze: mag een Synode, een classis, eigenmachtig ingrijpen in kerkeraadzaken, en ambtsdragers, zonder aanklacht uit de gemeente, en zonder den Kerkeraad daarin gekend te hebben, ontzetten uit hun ambt? Tot Assen zei men unaniem: neen! Het nieuwe kerkrecht zegt: ja! Het gaat hier om de 'autonomie' van de plaatselijke Kerk. Verder: zijn de classicale en synodale kerkengroepen ook geïnstitueerde kerken, evenals de plaatselijke kerken, en komen de classicale en synodale vergaderingen in wezen met **kerker**aadsvergaderingen overeen? Het oude kerkrecht zegt: neen! Het nieuwe zegt: ja! Handelen de **afge**vaardigden ter meerdere vergadering krachtens hun ambt of krachtens delegatie (lastbrief)? Het nieuwe kerkrecht zegt: krachtens ambt! Het oude kerkrecht zegt: krachtens delegatie!

Het huidige geschil is in het tegenwoordige stadium een geschil om het kerkrecht. Men wil weten waar men met het kerkrecht aan toe is. Het is duidelijk, dat de Synode van Utrecht heeft gehandeld krachtens het nieuwe kerkrecht, en dat Prof. Schilder een geharnast strijder is voor het oude kerkrecht. De kans is groot, dat de Synode binnenkort besluit eerst het kerkrecht in studie te nemen, alvorens een definitieve beslissing te nemen inzake Prof. Schilder. Het **heele** geschil, dogmatisch en kerkrechtelijk, komt uit in de **harts**tochtelijke woorden, door Prof. Schilder tot de Synode van Utrecht gericht: 'Als gij meent, dat ik een dogmatische revolutie in den zin heb, neem... mij daarin ernstig. Dat is te zeggen: gaat dáár dan open en bloot op in. Komt er dan voor uit, dat gij Gods **vrij**ge-maakte Kerk wilt binden en voor eeuwig gebonden wilt houden aan de uitspraak, dat het zaad des verbonds te houden is voor wedergeboren, totdat het tegendeel blijkt, Gij zult dan daarmee hebben **afges**ne-den een tak die **jaren** lang aan den boom der Kerken heeft gebloeid. Gij zult dan daarmee hebben **veroor**deeld, wat jaren lang ook door mijn **ambtsvoorg**angers voor een deel geleerd is. Maar gij zult dan daarmee tenminste de moed der consequentie getoond hebben. Alsnog hoop ik, dat God U er voor beware dezen moed te hebben, want hij is een euvelen moed.

Maar hebt dan ook niet den treurigen moed, iemand, die in **Ja**nuari 1944 aan de Kerkeraden bekend maakte wat hij omtrent Uw "leer" U zelf reeds in December 1943 in het aangezicht gezegd had, te vonnissen, niet wegens afwijking in de leer, doch wegens verstoring in de orde. Wij kennen die praxis uit 1834 en 1886.'

Wij hebben als Hervormden reden om het geschil in de **Gerefor**meerde Kerken, niet in hoop op winst, noch met leedvermaak, maar in de nuchtere zakelijkheid van dogmatisch denken, te volgen. Ten deele is ook onze zaak daar in geding.

Rijnsburg

G.C. v. Niftrik

G.J. van Middelkoop

Zeër binnenkort verschijnt het **Trefwoordenregister op** **de Psalmen en Gezangen** uit het Gereformeerd Kerkboek door **H.H. Koetsier**

Een ieder die op de **e.o.s.** manier dagelijks te maken heeft met onze Psalmen en Gezangen, predikanten, onderwijzend personeel, leid(st)ers in het jeugdwerk, inleid(st)ers op m.v. en v.v. heeft er weet van hoeveel tijd het kan de juiste Psalm of Gezag te vinden.

Nu is er het **T**refwoordenregister, met een woord vooraf van Ds. R. ter Beek. De Psalm of Gezag die u zoekt, vindt u nu in een mum van tijd. Dit boek mag natuurlijk niet in uw boekenkast ontbreken! Omvang ruim 300 pag. Te bestellen rechtstreeks bij de uitgever of uw boekhandel. Intekenprijs t.e.m. 30 sept. a.s. f 28,95. Daarna f 34,95. Maak gebruik van de onderstaande bon en post hem vandaag nog!

Ja, stuur mij z.s.m. ... **ex.** Trefwoordenregister. Ik betaal na ontvangst van het boek. Bon opsturen naar Uitg. PageUp Hofstraat 21, 8261 BW Kampen

Naam: _____

Adres: _____

Post. Woonpl.: _____

Handtekening: _____

REF

JUBILEUM

Ds. D. Grutter 25 jaar predikant

Woensdag 31 augustus jl. was het vijfentwintig jaar geleden dat ds. D. Grutter, predikant te Rijnsburg, in het ambt werd bevestigd. Douwe Grutter werd op 19 oktober 1939 geboren te Enschede. Hij studeerde aan de Theologische Hogeschool te Kampen en werd op 31 augustus 1969 bevestigd als predikant van de Geref. Kerk te Leeuwarden/Huizum. In 1974 vertrok hij naar Drachten en in 1982 naar Rijnsburg. Ds. Grutter heeft zich intensief beziggehouden met het jeugdwerk. Zo was hij in 1978 tot 1986 voorzitter van de Nederlandse Bond van Geref. Jeugdverenigingen, die hem tot erelid benoemde. Verder was hij intensief betrokken bij het zendingswerk, eerst als predikant van Drachten (met zendingsterreinen in Zuid-Afrika en Indonesië en later in Rijnsburg (zendende kerk voor Curaçao). Momenteel is hij docent aan de Geref. Missiologische Opleiding. Ook het evangelisatiewerk heeft zijn aandacht. Vanaf 1970 werkte hij mee aan de bladen *Lichtstralen* en *Anderzijds*. Ds. Grutter was afgevaardigde van de synode van Spakenburg-Noord 1987.

Ds. M.H. Sliggers 25 jaar predikant

Woensdag 31 augustus jl. was het ook voor ds. M.H. Sliggers predikant te Amersfoort-Centrum, vijfentwintig jaar geleden dat hij in het ambt bevestigd werd. Meindert Huijbert Sliggers werd 18 september 1941 te Haarlem geboren. Hij bezocht het Chr. Lyceum in zijn geboorteplaats en studeerde aan de Theologische Hogeschool in Kampen. Ds. Sliggers deed 31 augustus intrede te Avereest-Dedemsvaart. Vandaar ging hij in 1973 naar Alkmaar en Broek op Langedijk. Vervolgens verbond hij zich in 1977 aan Spakenburg-Noord. Sinds 24 februari 1985 is hij predikant te Amersfoort-Centrum. Van 1973 tot november 1992 was hij voorzitter van de Contactcommissie Geref. Garnizoenskerken. Ds. Sliggers woonde als afgevaardigde de synode van Heemse (1984-1985) bij en was van de synode van Ommen (1993) praeses. Hij schreef een boek over *Geloven en belijden*.

ADRESWIJZIGINGEN E.D.

Apeldoorn * *Scriba*: A.J. Bremer, Klokkengietershoeve 130, 7326 SE, n (055) 415818 (p. 100).

Bodegraven/Woerden * *Scriba*: A.A. Pretrusma, Cortenhoeve 84, 2411 JP, (p. 126).

Boerakker * *Predikant* R.H. Keegstra, n (05945) 49542 (p. 43).

Curacao * *Predikant*: J. Glas, Angolaweg 16, Curacao, ☎ 374837.

Dronten * *Predikant*: (sectie Noord) W.M. van Wijk, Het Korhoen 43, 8251 MJ, n (03210) 13131; *Scriba*: (sectie Noord) G.H. Tiekstra, De Muddegezaai 4, 8252 KA, a (03210) 14720; *Scriba*: (sectie Zuid) N. de Roon,

Peel 47, 8251 VC, n (03210) 16069; *Postadres*: Postbus 137, 8250 AC, (p. 97).

Eindhoven * *Scriba*: M. Nieuwlaat, a (040) 839021 (p. 148).

Hasselt * *Scriba*: J. ten Heuw, De Meent 3, 8061 BT, a (05209) 3553 (p. 87).

Hoogvliet/Spijkenisse * *Kerkeraad*: Postbus 493, 3190 AK Hoogvliet (p. 134 en 135).

Marum en Dronten * *Predikant*: E.J. Oosterhuis, Beugel 23, 9202 MB Drachten, n (05120) 43069, (p. 44 en 45).

VERENIGINGEN E.A.

Deputaten Kerkelijke Eenheid Adres E. Boerma, Scheepaan 156, 1503 HN Zaandam, n (075) 167683.

RECTIFICATIE

In het themanummer over De vrijmaking is in het artikel van J. van der Kolk, 'Een vrijmaking in de Betuwe', een drukfout geslopen. In het antwoord op de tweede vraag wordt gesproken over "moeilijke artikelen van prof. K. Schilder". Dit had moeten zijn: "moedige artikelen van prof. K. Schilder".

Ook in het artikel 'Als een regenboog in de nacht...!' is op pagina 888, eerste kolom, een foutje geslopen. De 32e regel van boven moet zijn: De laatste deelde de volgende dag schriftelijk mee, dat hij zich aan het gisteren genomen kerkeradsbesluit niet kon conformeren.

PASTORAAL
perspectief

Dick Mostert
Eenzame fakkeldragers
Jeugdpastoraat en praktijk

De communicatie tussen jongeren en ouderen is niet optimaal. Hoe pak je dat in de praktijk aan? De praktijk van het 'ouder', 'opvoeder' en 'jongere'-zijn. Samen in één kerk. Hoe verder? Dit boekje geeft een nieuwe handreiking. Luisteren! Begrijpen! Oefening! Zó de fakkel van het geloof doorgeven en brandend houden. Niet eenzaam blijven!

160 pag., paperback, f 16,75

Verkrijgbaar
bij de boekhandel

Oosterbaan & Le Cointre b.v.
Postbus 25, 4460 AA GOES
tel. 01100 15591